

I. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ

Στη μνήμη του Κυριάκου Κόκκαλη

Τα λέμ' αυτά 'π'τον πόνο μας, τα λέμ' απ' τον καη-
μό μας, γυνάικες μου,
το ποιος θα μπει στη μαύρη γη ποτέ δεν ξαναβγαίνει.
(χωριό Παπαδάτος Ξηρομέρου)

Ο πόνος φέρνει τον αχό κι αχός τα μοιρολόγια.

Τι μοιρολόγι να σου πω να μοιάζει το κορμί σου,
πόχεις νιάτα περήφανα, κορμί κυπαρισσένιο;
(χωριό Καραϊσκάκης Ξηρομέρου,
Διαμαντούλα Μπουκουβάλα)

Οι στίχοι των μοιρολογιών αποτύπωσαν μερικούς από τους πιο καίριους προβληματισμούς των δημιουργών ετούτου του είδους της δημοτικής θρηνητικής παράδοσης. Στους πέντε δεκαπεντασύλλαβους της προμετωπίδας με μεγάλη ακρίβεια και οικονομία λόγου βρίσκουμε απαντήσεις σε ερωτήματα όπως: ποια η μοίρα των θνητών μετά θάνατο και γιατί οι άνθρωποι μοιρολογούν τους νεκρούς. Ποιες οι αντικειμενικές και υποκειμενικές συνθήκες για τη δημιουργία μοιρολογιών και τέλος-ποια η γενική τάση των μοιρολογιστριών στην πορεία της επίτευξης μιας αρμονικής ισορροπίας ανάμεσα στα νοήματα και τη μορφή του κειμένου τους που στοχεύουν στη συνεχή τελειοποίησή του ώσπου να κατορθώσουν το σχετικά τέλειο, την έκφραση του μεγαλύτερου δυνατού πόνου στους πιο παθητικούς στίχους.

Από τα μοιρολόγια που συγκεντρώσαμε στην περιοχή Ξηρομέρου απομονώνουμε πέντε με κοινό μοτίβο αυτά που συμβαίνουν «Κάτω στου Χάρου την αυλή» (τέσσερα κείμενα) και «Κάτω στου Χάρου τα νερά» (το πέμπτο μοιρολόγι). Στα τρία από τα πέντε κοινός είναι ο στίχος: «Κάτω στου Χάρου την αυλή, στης Χάρισσας την πόρτα», ενώ το διαφορετικό στα δύο από τα πέντε είναι:

α) Κάτω στου Χάρου την αυλή, στης Χάραινας τις βρύσες
και β) Κάτω στου Χάρου τα νερά, στου Χάροντα τις βρύσες.

Ο δεύτερος στίχος στα τέσσερα κείμενα είναι κοινός:

Εκεί 'ναι χίλιες λυγερές και χίλια παλικάρια
ενώ ο ίδιος στίχος στο πέμπτο μοιρολόγι είναι διαφορετικός:

Κάνει ο Χάρος μια χαρά, παντρεύει τον υγιό του.

Στο τελευταίο μοιρολόγι επαναλαμβάνεται ο κοινός για τα προηγούμενα τέσσερα, αλλά σε άλλη θέση. Από δω και πέρα επαναλαμβάνονται σχεδόν πανομοιότυπα οι ίδιοι τέσσερις στίχοι:

Εκεί τραγ' δάνε οι λυγερές και κλαίν τα παλικάρια.

-Τι νά ήταν τα τραγούδια τους και τα παράπονά τους;

-Καλότ'χοι που 'ναι σε ντουριά, που 'ναι σ' απάνω κόσμο,
γλεντάνε οι νιες τα νιάτα τους κι οι νιοι τη λεβεντιά τους.

Στα δύο από τα πέντε μοιρολόγια προστίθεται και άλλος στίχος που αναπτύσσει κάπως το θέμα: «γλεντούν τ' ανύπαντρα παιδιά στεφάνι κι αρρεβώνη». Το ρήμα «γλεντούν» επαναλαμβάνεται και στον επόμενο στίχο, ενώ η ποιητική φράση «ανύπαντρα παιδιά στεφάνι κι αρρεβώνη» χρησιμοποιείται αυτούσια σε πολλά μοιρολόγια και συχνά πολύ διαφορετικών ενοτήτων-θεματικών κύκλων.

Στο μοιρολόγι Ν 18 προστίθενται οι στίχοι που πετυχαίνουν μερική διεύρεση του θέματος με την επικουρία ποιητικών παραστάσεων: προστίθενται νέα πρόσωπα, νέες πράξεις, νέες αιτιολογήσεις και ερμηνείες. Μετά το στίχο «εκεί 'ναι χίλιες λυγερές» κτλ. η μοιρολογίστρα συμπληρώνει: «κι ένας τον άλλο έλεγε και φιλοτραγουδάνε». Αμέσως στη συνέχεια δίνεται η αντίδραση του Χάρου:

Τ' ακούει ο Χάρος και γελάει η Χάρισα και κλαίει,

τ' ακούν και τα Χαρόπουλα και τους λιθοβολάνε.

Το καινούριο (κι αναπάντεχο) στη συμπεριφορά των δυνάμεων του κάτω κόσμου είναι η πράξη των παιδιών του Χάρου, ενώ οι διαμετρικά αντίθετες αντιδράσεις του Χάρου και της Χάρισσας (προσωποποίηση της μητέρας) βρίσκονται μέσα στο γενικό πνεύμα της περιγραφής του από της δημοτικής μας ποίηση και κυρίως από τα μοιρολόγια.

Αναφέρω ένα μοιρολόγι στους στίχους του οποίου συναντούμε την ίδια αντίθεση στην παρουσίαση των δύο προσώπων του 'Αδη, όταν του Χάρου η μάνα παραγγέλλει

να κρύψ'ν οι μάνες τα παιδιά, καλαδερφές τ' αδέρφια,

(γιατί) μπήκεν ο Χάρος παγανιά, μπήκε κρυφή κοσάρα.

Στους επόμενους τρεις στίχους δίνεται η μορφή του Χάρου που βασικά επαναλαμβάνει τη γενική αντίληψη του λαού για την τρομερή ύπαρξη του κάτω κόσμου:

Γυρνάει στους κάμπους για γεωργούς, στα πλάια για τζομπάνους
 Παίρνει τους νιους απ' τα μαλλιά, τους γέρους απ' το χέρι¹)
 παίρνει και τα μικρά παιδιά στη σέλλα κρεμασμένα.

Τη βάση για τη δημιουργία αυτής της πολύ συγκεκριμένης θεματικής ενότητας αποτελούν έξι στίχοι που επαναλαμβάνονται κυριολεκτικά ή με κάποιες ασήμαντες παραλλαγές. Εκείνο που κάνει δυνατή και απαραιτήτη την καλλιέργεια του θεματικού πυρήνα είναι η ανάπτυξή του με την κατασκευή επιπρόσθετων στίχων που δίνουν μια ποικιλία με τον πλούτο των παραστάσεων, τη διαφορετική και την αναπάντεχη ανάπτυξη του κοινού μοτίβου και που αυτές οι αλλαγές ενώ από τη μια μεριά δε βγάζουν τα πέντε μοιρολόγια από το δοσμένο συγγενικό κύκλο, από την άλλη όμως προσδίδουν στο καθένα απ' αυτά αυτοτέλεια έτσι που να αποτελούν όχι απλώς παραλλαγή του ίδιου θέματος, αλλά ξεχωριστό κείμενο.

Οι περισσότεροι από τους επιπρόσθετους στίχους είναι δανεισμένοι από άλλα μοιρολόγια ή ακόμα και από δημοτικά τραγούδια άλλων κατηγοριών. Η ενσωμάτωσή τους στο συγκεκριμένο κείμενο και το οργανικό δέσιμό τους με τους υπόλοιπους δηλώνει όχι μόνο συνθετικές ικανότητες της μοιρολογίστρας (ή αυτής που το πρωτοχρησιμοποίησε σε τούτη τη μορφή) αλλά αποκαλύπτει έναν από τους θεμελιακούς τρόπους σύνθεσης καινούριων μοιρολογιών, όπου στη βάση τους βρίσκεται η πλατειά χρησιμοποίηση της παράδοσης τόσο του ίδιου είδους (του μοιρολογιού), όσο και των υπόλοιπων του προφορικού ποιητικού λόγου. Αμέσως μετά την αναφορά του στους νιους, στις νιες, στα νιάτα, στη λεβεντιά, στηριζόμενος στις ίδιες έννοιες και επαναλαμβάνοντάς τις, ο ποιητής ενσωματώνει στο κείμενό του το γνωστότατο στίχο:

Τα νιάτα χώμα γένονται κι η λεβεντιά χορτάρι
 που προσδίδει στο μοιρολόγι αποφθεγματικό χαρακτήρα. Αφήνοντας τη φαντασία να λειτουργήσει συνειρμικά, η μοιρολογίστρα συνεχίζει τη φιλοσοφική θεώρηση της ζωής και του θανάτου με στόχο την αντιπαράθεση των δύο καταστάσεων και έμμεσα θυμίζει στους ανθρώπους για το χρέος τους προς τις χαμένες αξίες:

Κλάψτε, καλές, να κλάψουμε, να κλάψουμε τ'ς λεβέντες,
 που χάθηκαν απ' το ντουινιά κι απ' τον απάνω κόσμο.

Με τη μέθοδο της σύνθεσης και αντιπαράθεσης αντιθετικών εννοιών-καταστάσεων-ζεύγων οι ποιητές περνούν στην περιγραφή υποθετικών φορέων χαράς με την προσωποποίηση της γης, την εμψύχωση άψυχων υποστάσεων και χώρων:

1. Σε άλλο μοιρολόγι του ίδιου χωριού (Παπαδάτος) δίνεται η φράση: «απ' τα γένεια».

Η γης πρέπει να χαίρεται, πρέπει να καμαρώνει,
 πρέπει και να σκουπίζεται με συρματένια σκούπα,
 γη πρέπει να ποτίζεται τρία κανάτια μόσκο,
 να πίνουν να δροσίζονται όλα τα παλικάρια.

Το β' ημιστίχιο του πρώτου στίχου από το μοιρολόγι «στης Χάραινας τις βρύσες» μάλλον πρέπει να προέρχεται από άλλο μοιρολόγι που το καταγράψαμε στο Αρχοντοχώρι Ξηρομέρου: «Κάτω στου Χάρου τα νερά, στου Χάροντα τις βρύσες». Με άλλα λόγια επαναλαμβάνεται η ίδια μέθοδος συνδυασμού, συγκερασμού, αλλά σε χαμηλότερα επίπεδα: ημιστιγίων και φράσεων. Νέες αποχρώσεις δίνουν οι λέξεις επιτακτικού χαρακτήρα του τύπου: «το βαρύ το κλάμα», «οι μέρες οι καλές» κτλ.

Το μοιρολόγι «Κάτω στου Χάρου την αυλή» που παρατίθεται παρακάτω προσφέρει μια καινούρια ερμηνεία της προσωπικότητας του Χάρου και ουσιαστικά είναι παντελώς νέο κείμενο στο συγγενικό κύκλο μοιρολογιών που μελετούμε. Οι αρχικοί τέσσερις στίχοι προετοιμάζουν τον ακροατή-αναγνώστη για τη γνωριμία του με ένα πρωτόγνωρο μοιρολόγι, ενώ οι πέντε τελευταίοι τον επαναφέρουν στη γενική ατμόσφαιρα του ίδιου συγγενικού κύκλου. Το δέσιμο των μη επαναλαμβανόμενων (σε άλλα μοιρολόγια) στίχων με γνωστούς που τους συναντούμε τουλάχιστον σε άλλα τέσσερα της ίδιας περιοχής (τα τρία είναι από το ίδιο χωριό) είναι τόσο οργανικό που με κανένα τρόπο δεν προδίδει τη γνωστή μέθοδο αυτοσχεδιασμού και σύνθεσης νέων δημοτικών τραγουδιών και που συνίσταται στη συγκόλληση άλλοτε ολόκληρων μερών πρωτότυπων με την έννοια της μοναδικότητας στην κατασκευή και των δάνειων που τα συναντούμε συνήθως σε περισσότερες από μία χρήσεις:

Κάτω στου Χάρου την αυλή, στης Χάρισσας την πόρτα,
 κάνει ο Χάρος μια χαρά, παντρεύει τον υγιό του.

Καλεί τους υιούς για το χορό, τις νιες για τα τραγούδια
 κι έχει και τους μεσόκοπους για μια στολή στην τάβλα.

Ήτανε χίλιες λυγρές και χίλια παλικάρια.

Μοιρολογούν οι λυγρές και κλαίν τα παλικάρια.

-Τι νά ήταν το τραγούδι τους, τι νά ήταν ο χορός τους;

-Καλότ'χοι πού είναι στο ντουινά και στον απάνω κόσμο,
 γλεντάνε νιες τα νιάτα τους και νιοι τη λεβεντιά τους.

Γονατισμένη μπροστά στον τάφο του δεύτερου σκοτωμένου γιού της η κ. Ειρήνη Τριάντη από το Αρχοντοχώρι Ξηρομέρου μοιρολογούσε πάνω από ώρα και έδειχνε πολύ κουρασμένη και καταβεβλημένη. Την πλησίασε η κ. Ειρήνη Κόκκαλη από το χωριό Παπαδάτος της ίδιας περιοχής και συγγένισσα της μοιρολογίστρας, την έπιασε από την αμασχάλη και της είπε: «Σήκω, τώρα, θεία!». Η κ. Τριάντη χωρίς να σηκώσει κεφάλι και χωρίς

να απαντήσει, συνέχισε με ένα τελευταίο μοιρολόγι που άρχιζε με την ίδια λέξη, με την οποία είχε αποταθεί σε κείνη η κ. Κόκκαλη:

-Σήκω, παιδί μ', να φύβουμε, στο σπίτι μας να πάμε,
γιατ' έρχεται, παιδί μου, του Χριστού, κι έρχεται των Φωτώνε.
-Με τι ποδάρια να σκωθώ, με τι κορμί να κάτσω!
Δεν έχω μάτια να σε ιδώ, χέρια να σ' αγκαλιάσω,
τα τρώει η γη και χάιρεται, η γης και καμαρώνει.

Στο νεκροταφείο του χωριού της όπου κοιμούνται δυό γιοι και ο σύζυγός της, η κ. Τριάντη μοιρολόγησε δεκαεφτά μοιρολόγια. Τα υπόλοιπα είκοσι έξι που καταγράψαμε από την ίδια τα είπε «κουβεντιαστά» στο σπίτι της κόρης της, στο χωριό Αετός Ξηρομέρου όπου συναντηθήκαμε την επόμενη μέρα. Ένα μέρος από τα τελευταία ή μερικές συμπληρώσεις στα μοιρολόγια της Ειρήνης Τριάντη τα χρεωστούμε στην συμμετοχή της κόρης της Ανθούλας, παντρεμένης στο δεύτερο χωριό.

Οι μικρότερες ενότητες ή κύκλοι μοιρολογίων αρχίζουν συνήθως με τον ίδιο στίχο ή δίστιχο, ενώ η συνέχεια και η εξέλιξη είναι κατά περίπτωση διαφορετικές. Και είναι διαφορετικές όχι μόνο όταν λόγος γίνεται για μοιρολόγια διαφορετικών χωριών, αλλά ακόμα κι όταν η ίδια γυναίκα-μοιρολογίστρα επαναλαμβάνει το ίδιο κείμενο σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα, ας πούμε - δυο ημερών. Έτσι, στο χωριό Παπαδάτος έχω καταγράψει τρία διαφορετικά μοιρολόγια που αρχίζουν με τον στίχο:

Καλώς ήρθαν τα σύννεφα που φέρνουν τον αέρα

ενώ ο δεύτερος στίχος παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ανάλογα με το βαθμό συγγένειας του νεκρού στον οποίο αποτείνεται η μοιρολογίστρα: «και φέραν το παιδάκι μου μες στα δικά μου χέρια», «κι έφεραν τη βαριάρρωστη μες στο γλυκό μας σπίτι», «μας φέραν τον αδερφούλη μου μες στο γλυκό το σπίτι» κλ. Η μοιρολογίστρα από το Αρχοντοχώρι που την βοήθούσε η κόρη της δίνει εν μέρει διαφορετική συνέχεια στο δεύτερο στίχο: «και φέραν τον/την ... από τον κάτω κόσμο», ενώ σε επανάληψη ολοκληρώνει το πρώτο ημιστίχιο: «και φέραν το στύλο του σπιτιού» («πατέρα των παιδιών»). Ο δεύτερος στίχος αποτελεί, τρόπον τινά, την προωθητική δύναμη για την παραπέρα ανάπτυξη και τη διαφορετική ολοκλήρωση του κειμένου. Ο νεκρός, στον οποίο αποτείνεται η μοιρολογίστρα, είναι όχι μόνο διαφορετικού βαθμού συγγένειας που αυτό καθαυτό αρκούσε για τη δημιουργία ξεχωριστού κειμένου με τη χρησιμοποίηση του ειδικού μέρους της θρηνητικής παράδωσης που αντιστοιχεί στον τρόπο ενσάρκωσης ετούτου ή εκείνου του νεκρού, αλλά ο συγκεκριμένος νεκρός είχε μια εντελώς δική του ζωή και ακόμα πιο διαφορετικό τέλος. Έτσι, σε ένα από τα μοιρολόγια που το τραγούδησε μια γυναίκα που έχασε τον αδερφό της στον εμφύλιο πόλεμο

του 1946-49, βρίσκουμε την καρακάτω συνέχεια που την βάζει η γυναίκα στο στόμα του νεκρού αδερφού:

-Για κάντε δρόμο να διαβώ και στράτα να περάσω,
να πάω στην άκρη στη μανούλα μου, στην άκρ' στην αδερφή μου¹
για να τις πω πως πέρασα σ' αυτόν το μαύρο Γράμμο.

Το συγκεκριμένο πρόσωπο με την ιδιαιτερότητα του τέλους, του μη τυπικού για την τεράστια πλειψηφία των μοιρολογιών που αναφέρεται σε τυπικές καταστάσεις, επαναλαμβανόμενες από άτομο σε άτομο και από γενιά σε γενιά, βάζει τη σφραγίδα σ' ολόκληρο το κείμενο παρόλο που στη διαμόρφωση και την πορεία του στο θρήνη της αδερφής η παράδοση έπαιξε καθοριστικό ρόλο: δεν είναι μόνο ο τρόπος κατασκευής αυτού του μοιρολογιού που τον δανείζεται η αδερφή-μοιρολογίστρα εξολοκλήρου από την παράδοση, αλλά και η χρησιμοποίηση έτοιμων στίχων υπό το ίδιο είδος ή και από άλλες ενότητες της δημοτικής μας ποίησης, όπως οι στίχοι:

-Κάτσ', αδερφέ μ', ξανάσαινε, και να μας μολογήσεις,
ποιον είδες, ποιον εγνώρισες απ' όλο μας το σόι
ή
τα νιάτα χώμα γέγονται κι οι λεβεντιές χορτάρια,
κι αυτά τα νιάτα τα καλά σκόνη στον κάτω κόσμο,
τα κατσαρά σου, Βλάση μ', τα μαλλιά της άνοιξης λελούδι·α.

Το πως βαστάν οι αδερφές, πως το βαστάν οι μάνες.

Η κάποια μετάθεση-αναστροφή λέξεων στο στίχο, η μετατροπή του ενικού σε πληθυντικό ή η διπλή ποιητική μεταμόρφωση-ερμηνεία της ίδιας έννοιας-κατάστασης («Τα νιάτα χώμα γέγονται» και «Σκόνη στον κάτω κόσμος») δεν αλλάζουν και τόσο το γενικό τόνο και την κεντρική ανάπτυξη του κειμένου.

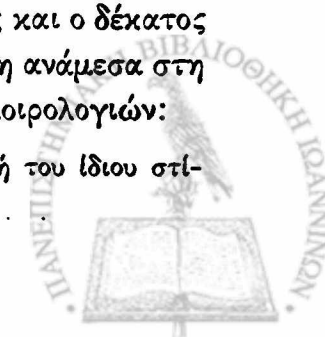
Το συγκεκριμένο μοιρολόγι από το χωριό Παπαδάτος που μου το είπε η μοιρολογίστρα «τραγουδιστά» εμπεριέχει δυο προσθήκες (πέντε δεκαπεντασύλλαβους στίχους) που προσδίδουν στο κείμενο μια διαφορετική από τα υπόλοιπα κείμενα υπόσταση. Ο όγδοος και έννατος ένθετοι στίχοι είναι σα να απαντούν σε κάποιο υποθετικό ερώτημα: γιατί μοιρολογούν τους νεκρούς οι γυναίκες:

Τα λέμ' αυτά 'π'τον πόνο μας, τα λέμ' απ' τον καημό μας,
γυναίκες μου,

το ποιος θα μπει στη μαύρη γη ποτέ δεν ξαναβγαίνει.

ενώ οι τρεις τελευταίοι - ο δέκατος τέταρτος, ο δέκατος πέμπτος και ο δέκατος έκτος - παίζουν επικοινωνιακό ρόλο, στη συγκεκριμένη περίπτωση ανάμεσα στη μοιρολογίστρα και τον καταγραφέα-συλλέκτη αυτών των μοιρολογιών:

1. Να πάω κοντά στη μάνα μου, κοντά στην αδερφή μου (παραλλαγή του ίδιου στίχου).

Να 'χεις καλό, λεβέντη μου, σήμερα ετούτ' τη μέρα,
 μας ξάναψες παλιούς καημούς, μας θύμησες τ' αδέρφια.
 Καλά νά είν' τα παιδάκια σου, χίλια χρόνια να ζήσουν.

Ρητορικούς στίχους επαινετικού, προτρεπτικού (προς τον συλλέκτη) χαρακτήρα καταγράψαμε και σε άλλες περιοχές, όπως στα χωριά των Γρεβενών, την Κρήτης, της Μάνης που συγκεκριμενοποιούν εντούτοις μια γενικότερη πρακτική του δημοτικού τραγουδιού και ιδιαίτερα τραγουδιών της τάβλας.

Όπως σε όλους τους κύκλους συγγενικών μοτίβων, θεμάτων, επαναλαμβανόμενων από κείμενο σε κείμενο στίχων (ενός ή και περισσότερων) έτσι και εδώ οι μοιρολογίστρες χρησιμοποιούν αυτούσια δάνεια από το σύνολο της δημοτικής ποίησης. Στίχοι όπως:

Τ' αδέρφια είναι λεβεντιά και τα παιδιά καμάρι,
 και το καλό τ' αντρόγυνο ντουριάς κι απάνω κόσμος

και κάτσε και μολόγα μας γι' αυτόν τον κάτω κόσμο,
 αν έχ' ο Χάρος γνωριμιά κι αν έχει σμιζοσύνη

εκεί τη λένε μαύρη γη κι αραχνιασμένη χώρα
 περνούν όχι μόνο από μοιρολόγι σε μοιρολόγι, αλλά και σε κείμενα άλλων ειδών της θρηνητικής παράδοσης ή, ακόμα, και άλλων ειδών του δημοτικού τραγουδιού. Και όπως ακριβώς σε προηγούμενο μοιρολόγι, έτσι κι εδώ έχουμε έντονη την προσωπική παρουσία της μοιρολογίστρας με τη προώθηση σε πρώτο πλάνο της ατομικής και ιδιαίτερης μοίρας του νεκρού γιου της.

Ο δεύτερος και πιο πρόσφατος θάνατος κατά σπάνιο τρόπο επαναλαμβάνει το πεπρωμένο του προηγούμενου γιου: μέσα σε δυο χρόνια η γριά-μητέρα-μοιρολογίστρα έχασε δυο γιους στην Αθήνα, σκοτωμένους στη στροφή του ίδιου δρόμου, σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα. Γι' αυτό και στο κείμενο του μοιρολογιού συχνά-πυκνά αναφέρονται οι λέξεις «κλινικές», «νοσοκομεία», «γιατροί» και «νοσοκόμες» που «γιατρεύουν τους άρρωστους, τους βαριοσκοτωμένους»-«βαριολαβωμένους» και που ρωτά η μοιρολογίστρα αν όλα αυτά βρίσκονται και στον κάτω κόσμο. Το κείμενο των είκοσι τριών δεκαπεντασύλλαβων στίχων γίνεται στη συνέχεια πιο αντιπροσωπευτικό με τη χρησιμοποίηση έτοιμων δάνειων της παράδοσης όπου έχουν απεικονιστεί καταστάσεις περισσότερο χαρακτηριστικές και όπου οι ανθρώπινες απώλειες ταξινομούνται κατα πολύ γενικότερο τρόπο:

αν έχ'ν οι νιοι τα νιάτα τους κι οι νιες τη λεβεντιά τους,
 αν έχ'ο Χάρος μαγαζιά κι αν έχει καφενεία,

αν έχει κάμπους για γεωργούς και πλάι για τζομπάνους,
αν έχ' εκεί προσηλιακά για καλονοικοκυράδες.

Κατά τον ίδιο τρόπο κατασκευάζεται και το δεύτερο μέρος του μοιρολογιού. Και μάλιστα η μοιρολογίστρα θεωρεί απαραίτητο να μας κάνει γνωστό ότι το μοιρολόγι το συνεχίζει δεύτερη γυναίκα - η πρώτη υποδύεται το πρόσωπο της πάσχουσας γυναίκας, ενώ η δεύτερη το νεκρό που συμμετέχει στο διάλογο και απαντά στις ερωτήσεις:

Γριά: Και τότε τό παίρν'η άλλη μοιρολογίστρα και λέει:

-Σαν τι να λές, μανούλα μου, σαν τι να βάν'ο νους σου;

Εκεί τη λένε μαύρη γης κι αραχνιασμένο χώμα.

Εκεί τ'ς εννιά μαυρίζουμε, τ'ς σαράντα αραχνιάζ'με,

κι απ' τις σαράντα και σιακεί χωρίζουμε στη μέση,

και πάει χώρια το κορμί, και χώρια το κεφάλι,

και πέφτουν τα σγουρά μαλλιά, βγαίνουν τα μαύρα μάτια,

πέφτουν τα κομποδάχτυλα, χάνουν τα δαχτυλίδια.

Το «μωσαϊκό» προσώπων και καταστάσεων που βρήκαν απεικόνιση στο ίδιο κείμενο δεν μπορούσε παρά να επιδράσουν και στη σύνθεσή του - στη συναρμολόγηση στίχων από διαφορετικά μοιρολόγια. Έτσι, ενώ στην αρχή γίνεται λόγος για το «στύλο του σπιτιού, πατέρα των παιδιών» στην απάντησή του ο νεκρός με το ημιστίχιο: «-Σαν τι να λες μανούλα μου» κτλ. «μπερδεύει» την πλοκή και τη σύνθεση του κειμένου.

Δεκαπέντε με είκοσι λεπτά νωρίτερα η κόρη της γριάς, η κ. Ανθούλα, είχε πει «κουβεντιαστά» το ίδιο μοιρολόγι, αλλά κατά διαφορετικό τρόπο. Κατ' αρχήν, το κείμενο της κ. Ανθούλας μαζί με τις συμπληρώσεις της μάνας είναι δώδεκα στίχοι (είκοσι τρεις το δεύτερο), αλλά και στα δύο με έμφαση της μάνας αποκλύπτεται ο διαλογικός χαρακτήρας τους με την άμεση δήλωση της αλλαγής προσώπων. Η πρώτη παρέμβαση της γριάς ήταν να διορθώσει προς το «σωστότερο» τη φράση «λίγο να ξαποστάσεις» με το «λίγο να ξανασάνεις», ενώ με τη δεύτερη «καταργεί» την κόρη, την αντικαθιστά με την αναγγελία του δεύτερου, του «απαντητικού» μέρους που αποτελεί μια υποθετική απάντηση του νεκρού στις ερωτήσεις των ζωντανών - της μοιρολογίστρας που υποδύεται μάνας και αδερφές που ήρθαν «να πάρουν την αλήθεια»:

Γριά: και λέει αυτός τότενες:

-Σαν τι να λές, μωρ'μάννα μου, κτλ.

προτείνοντας αυθόρμητα διαφορετικές παραλλαγές στίχων του ίδιου κειμένου: «εμείς στις τρεις μαυρίζουμε», «πέφτουν και τα σγουρά μαλλιά τριγύρω στο λαιμό μου», κάνοντας έτσι πιο προσωπική και πιο κυριολεκτική την περιγραφή, πιο υποκειμενικό το δράμα με την έμφαση που δημιουργεί η γραμμτική παρουσίαση της προσωπικής αντωνυμίας.

Το καθένα από τα παραπάνω πέντε μοιρολόγια σχεδόν αυτόματα παραπέμπει στα υπόλοιπα, ενώ ξεχωριστές φράσεις και συνδυασμοί λέξεων, στίχοι φέρνουν στη μνήμη του ακροατή-αναγνώστη (οπωσδήποτε όμως γνώστη της παράδοσης) κείμενα άλλων ενοτήτων - μικρότερων ή μεγαλύτερων κύκλων. Π.χ. ο «στύλος του σπιτιού», που είναι ο πατέρας, η «μαύρη γης» και το «αραχνιασμένο χώμα», «τα σύννεφα που φέρνουν τον αέρα», οι στίχοι «Τ' αδέρφια είναι λεβεντιά και τα παιδιά καμάρι/και το καλό τ'αντρόγυνο ντουινιάς κι απάνω κόσμος» - όλα αυτά και πολλά άλλα τα συναντούμε σε ένα σημαντικό, αρκετά υπολογίσιμο, μέρος όχι μόνο των μοιρολογιών όλων των ελληνόγλωσσων περιοχών, αλλά και γενικά των δημοτικών μας τραγουδιών. Εννοείται, βέβαια, ότι τα στοιχεία αυτά ενσωματώνονται στο κανούριο κείμενο και λειτουργούν κατά διαφορετικό τρόπο, ενσαρκώνουν και στηρίζουν στο κινούριο εννοιολογικό και αισθητικό περιβάλλον μια διαφορετική ιδέα, εκπέμπουν ένα διαφορετικό μήνυμα, φέρνουν μια νέα πληροφορία - «περιεχομενολογική» και μορφική ταυτόχρονα.

Ως τώρα κάναμε λόγο για πέντε μοιρολόγια που αρχίζουν με την ίδια ποιητική εικόνα-στίχο, καθώς και για φράσεις ή στίχους που παραπέμπουν σε ένα ευρύτερο φάσμα κειμένων-μοιρολογιών και δημοτικών τραγουδιών. Αν προσπαθήσουμε να μεταφέρουμε στη μελέτη μας μόνον εκείνους τους στίχους που απεικονίζουν τη μορφή του Χάρου και μάλιστα χωρίς να εξαντλήσουμε όλες τις πηγές, τότε θα έχουμε την παρακάτω καταπληκτική εικόνα:

1. Ο Χάρος εκαλίγωνεν όξω στο φεγγαράκι.
2. Κι ο Χάροντας επέρασε κι ήτανε μανιασμένος.
3. Κι ο Χάρος τον περίμενε στη μέσ' από τη στράτα.
4. Κι ο Χάρος τον καρτέραγε σ' ένα στενό σοκάκι.
5. Κι ο Χάρος τον απάντησε κάτω στα πέντε αλώνια.
6. Πάνω σε πλάκην έκατσε ο Χάρος διπλοπόδης.
7. Ο Χάρος έτρωγε ψωμί...
8. γιατί δειπνάει ο Χάροντας με τη Χαρόντισσά του.
.....
9. Θυμώνει ο Χάρος με τα με, στη μαύρη γης με ρίχνει,
το στόμα μ' αίμα γιόμισε, τ' αχείλι μου φαρμάκι.
10. Βγήκε ο Χάρος παγανιά.
βαρεί τις μάνες στην καρδιά, τις αδερφές στα σκώτια,
τις χήρες τις κακόμοιρες μέσα στα φυλλοκάρδια.
11. Ο Χάρος έκατσε ψηλά και τραγουδά πανώρια:
-Για ιδέ σπίθιαν τα ρήμαξα κι αυλές αράχνιασέ τσι....
12. μα 'ταν ο νιος ογλήγορος κι ο Χάρος κουρασμένος.

12. Κι αργά 'ρχετον ο Χάροντας χλωμός και μαραμένος
13. Ο Χάρος ήταν γέροντας:
Αγάλι' αγάλι' ανέβαινε στις κόρης τα κρεβάτια.
14. -'Αρματα, που 'ναι αφέντης οας και που 'ναι αφεντικό σας;
-Ο Χάρος τον εκάλεσε, παντρεύει τον υγιό του.
Καλεί τους νιους για το χορό, τις νιες για τα τρχαγούδια,
μαζεύει και τους γέροντες να σφάξει για κριάρα.
15. Τ' ακούει ο Χάρος και γελάει, η Χάρισσιν και κλαίει,
τ' ακούν και τα Χαρόπουλα και τους λιθοβολάνε.
16. Ο Χάρος σ' αποκοίμισε στα κρίνα και στα ρόδα.
17. Ο Χάρος εβουλήθηκε να φτιάσει περιβόλι.
18. Ο Χάρος τους εμάζωξε σε μια καημένη ράχη.
19. κι ο Χάρος ε' που πλάκωσε τσου κάμπους καβαλάρης·
μαύρα φορεί, μαύρα βαστά και μαύρα 'ναι ντυμένος,
μαύρο μαντίλι στο λαιμό και μαύρο στο κεφάλι·
σέρνει τσου νιους απ' τα μιλλιά, τσι νιες απ' τσι πλεξίδες,
σέρνει και τα μικρά παιδιά στη σέλ' αρμαθιασμένα.
20. κι εκεί μαλώνει ο Χάροντας με τη Χαρόντισσά του.
21. Ο Χάρος εβουλήθηκε πύργο να θεμελιώσει.
22. Ν-ο Χάρος τους αγνάτευε ν-από ψηλή ραχούλα.
23. Ο Χάρος
μαύρα φιδάκια μου' 'δωκε να τα βοσκολογήσω,
στα πόδια μου βοσκολογούν, στα στήθια μου κοιμούνται
κι απάνω στο κεφάλι μου έφτιασαν τη φωλιά τους.
'Όταν πεινάσουν για φαί, τρώνε απ' το κορμί μου,
κι όταν διψάσουν για νερό, πίνουν τα δάκρυά μου,
που χύνουν τα ματάκια μου σα βρύση βουρκωμένη.
24. Μάνα μου, ο Χάρος με πουλάει, θέλω να μ' αγοράσεις
.....
Γυρεύει χίλια φίρφια και δυο κασέλες μόσκο,
τον ήλιο τον ατήρητο να του τον κατεβάσεις.
25. Ο Χάρος όπου τ' άκουσε πολύ του κοκοφάνει,
στα σίδερα τον έδεσε και στα δεσμά τον βάνει,
του βάνει και στον κόρφο του μαύρου φιδιού κεφάλι.
26. Κι ο Χάρος τον ρωτάει και τον παρηγοράει:
-Τι έχεις, ρε Δημήτρη, κι όλο χλίβεσαι;
-Πεθύμησα να πάω στα παιδάκια μου.
-Σώπαινε, ρε Δημήτρη, να 'ρθει του Χριστού,
σε πάλινω και σε πάω στα παιδάκια σου.

27. Εμάς ο Χάρος το 'κανε το σπίτι μας σεριάνι,
αν δεν ερθεί τη μια χρονιά, θα έρθει πια την άλλη.
28. κι άκουσε η Χαρόντισσα κι εμάλωνε του γιού της.
29. κι άκουσα τη Χαρόντισσα που μάλωνε το Χάρο.
30. Και νά σου τον κι επρόβαλε στους κάμπους καβαλάρης.
31. και νά τον που κατέβαινε στους κάμπους καβαλάρης.
32. Είδα το Χάρο κι έτρεχε στους κάμπους καβαλάρης.
33. Κλέψαν του Χάρου τα κλειδιά, του Χάρου τ' αντικλείδια.
34. Δώδεκα χρόνους έκαμα στο Χάρο ρογιασμένος.
35. Τι να σε κάνω, βρε κοντέ, εσένα να παλέψω;
(«κοντός» είναι ο Χάρος).
36. Ν-όλο τρογύρω είμαστε, /κι όλοι ντουφέκια ρίχνουμε
το Χάρο να σκοτώσουμε.
37. Να και τ' αδέρφια πόφταναν ψηλά 'π'το κορφοβούνι,
το Χάροντα κυνήγησαν και γλύτωσαν την κόρη.
38. Το Χάρο τον επιάσχανε και σκλάβο τονε πάνε.
39. -Τσοπάνη, να πηδήσουμε, να ιδούμε ποιος περνάει.
Πηδάει ο Χάρος τρεις φορές, πάει σαράντα 'χνάρις.
Πηδάει κι ο Βλαχτοσόπκνος, πάει σαράντα πέντε.
-Τσοπάνη, να μαλώσουμε, να ιδούμε ποιος νικάει.
Πιαστήκαν και μαλώσανε, και νίκησε το Χάρο.

Πως δικαιολογείται, και μάλιστα θεωρείται απαραίτητη, «δικαιώνε-
νεται!» αισθητικά η άπειρη και βασικά ασύμφωνη ποικιλία παραστάσεων
για το Χάρο και τον κάτω κόσμος; Ας υπογραμμίσουμε όμως ότι η ασυμ-
φωνία αυτή και η ποικιλία δεν παραβιάζεται ως προς τις δύο κύριες διαπι-
στώσεις:

πικρός ο θάνατος, γλυκός απάνω κόσμος (όπου ο θάνατος εξι-
σώνεται με τον κάτω κόσμο), καθώς επίσης ως προς την τελική
έκβαση της πάλης ανάμεσα στο Χάρο (θάνατο) και τον άνθρωπο (ζωή):

Το ποιος θα μπει στη μαύρη γη ποτέ δεν ξαναγβαίνει.

Το άγνωστο ή το ανεπαρκέστατα γνωστό για τον κάτω κόσμο και η
προσπάθεια ποιητικής προσέγγισης και ανασίστασης του κάτω κόσμου
προκαθόρισαν την έντονη συμμετοχή σ' αυτήν την υπόθεση της φαντασίας:
χωρίς να παραβιάζει την αλήθεια, δημιουργεί παραστάσεις που βασίζονται
ταυτόχρονα και στις επιθυμίες των ανθρώπων, αλλά και στην αντικειμε-
νική πραγματικότητα με το παράλογο ανακάτεμμα του απάνω με τον κά-
τω κόσμο. Ο καλλιτεχνικός μύθος που προσπάθησε να ερμηνεύσει και να
παρουσιάσει πολύπλευρα (με δικά του μέσα) τον κάτω κόσμο και τα πρό-
σωπά του, μπορούσε να τρέφει το μοιρολόγι με φανταστικές μορφές κα-
ταστάσεις μόνο στο βαθμό που στηριζόταν στις ανθρώπινες αντιλή-

ψεις όλων των εποχών, διασφαλίζοντας έτσι την ομαλή διαδοχικότητα και μετάβαση της κληρονομιάς, και εφόσον η απεικόνιση του Κ.Κ. στο μοιρολόγι έπαιρνε όλο και περισσότερο καθαρά ποιητικές μορφές και ακριβώς ως τέτιες προσλαμβάνονταν και από τους ποιητές, αλλά και από τους ακροατές - συμμέτοχους της κηδείας, του μνημόσυνου, των όποιων εκδηλώσεων της ατομικής και ομαδικής ζωής με κύρια πρόσωπα τους νεκρούς.

Ο λαός-ποιητής και χρήστης αυτών των πολιτιστικών αγαθών πλάθει το παραμύθι-μοιρολόγι ως σύνολο κειμένων που συνεχώς το τροποποιεί, το εμπλουτίζει και το προσαρμόζει στις μεταβλλόμενες ανάγκες των ανθρώπων, σμιλεύοντας συνεχώς και στοιχεία και σχέσεις τους προς την κατεύθυνση της τελειότητας. Κι αυτή δεν είναι άλλη από την προσπάθεια έκφρασης του πιο έντονου και αντιπροσωπευτικού πόνου, του προερχόμενου από το θάνατο προσφιλών ανθρώπων και που να ενσαρκώνεται αυτός ο πόνος στις πιο καλοδουλεμένες ποιητικές μορφές. Και είναι αντιπροσωπευτικός ο πιο έντονος πόνος γιατί σ' αυτόν χωρούν όλοι οι ατομικοί πόνοι.

Η ποικιλία παραστάσεων και ιδεών στο μοιρολόγι καθορίστηκε από την ίδια την πορεία του ελληνικού λαού με τα ήθη και έθιμά του που συχνά διαφοροποιούνταν, από το διαφορετικό τρόπο του σκέπτεσθαι, του αισθάνεσθαι, του φαντάζεσθαι και του δημιουργείν ανθρώπων της ίδιας γενιάς, διαφορετικών γενεών, ιστορικών περιόδων που τους ενώνει η θέληση για ποιητική χρησιμοποίηση και αισθητική αξιολόγηση του κόσμου των ζωντανών και των νεκρών, καθορίστηκε από την προσπάθεια μετάδοσης της αισθητικής συγκίνησης που προέρχεται από το θάνατο και που σε τελική ανάλυση προωθεί και υπογραμμίζει τις αξίες «του νουνιά και του απάνω κόσμου».

Με τι μέσχα, με τι τρόπους οι ποιητές πετυχαίνουν το στόχο τους στο μοιρολόγι; Με την καλλιέργεια των κειμένων σε όλα τα επίπεδα. Στο ερώτημα πως φτιάχνεται το μοιρολόγι μιλήσαμε, αν και αρκετά συνοπτικά, σε προηγούμενες σελίδες. Στο ερώτημα πως λειτουργεί το μοιρολόγι, θα μπορούσαμε να απαριθμήσουμε τις παρακάτω περιπτώσεις:

α) Απομονωμένα σαν ξεχωριστό κείμενο. β) Σαν κείμενο που ανακαλεί στη μνήμη συγγενικής ομάδας: κάποιο σύνολο μοιρολογιών, μικρότερο ή μεγαλύτερο, το σύνολο των μοιρολογιών του δοσμένου τόπου για τους νεκρούς και το Χάρο· το σύνολο των μοιρολογιών του τόπου και ολόκληρης της χώρας ταυτόχρονα. Τα στοιχεία που κάτω από την επίδραση της συνειρμικής δύναμης της φαντασίας αναμοχλεύουν τον πλούτο των μοιρολογιών μπορούν να είναι πολλά, ανάλογα με τη συγκρότηση, την καλλιέργεια και τις δυνατότητες συνδυαστικότητας του συγκεκριμένου νου και της συγκεκριμένης φαντασίας.

Ό,τι αφορά την ίδια την πορεία του αυτοσχεδιασμού και της δημιουργίας απαραίτητη προϋπόθεση είναι τόσο η συγκράτηση στη μνήμη έτοιμων στίχων και υλικών από την παράδοση, όσο και η προετοιμασία άλλων που ο συνδυασμός τους περισσότερο και βαθύτερα εκφράζει τις ιδιομορφίες και τις προτιμήσεις - κυρίως αισθητικές - του δοσμένου τόπου, του συνόλου και των ξεχωριστών ατόμων που το συναποτελούν. Οι έτοιμοι στίχοι ή και οι μεγαλύτερες ή μικρότερες ποιητικές μονάδες συνδυάζονται, «συμπλέκονται» και συνεργάζονται για την καλύτερη και συγκινητικότερη απόδοση της ανεπανάληπτης ιστορικής στιγμής. Γιατί ο κάθε νεκρός έχει και τη δική του «ιστορία» - τις ιδιαιτερότητες της προσωπικότητάς του, το ρόλο πού έπαιζε στην οικογένεια (και στην κοινωνία - αυτό το τονίζουν στα μοιρολόγια τους ιδιαίτερα οι Μανιάτες, λιγότερο οι Κρητικοί, οι Δωδεκανήσιοι και οι Κύπριοι), το κενό που άφησε πίσω του τόσο στην οικογένεια, όσο και στη συναισθηματική ζωή των πιο κοντινών του ανθρώπων. Επομένως τα γνωστά από τα πριν μοιρολόγια δε μπορούν να εκφράσουν πλήρως τη συγκεκριμένη στιγμή και τα πρόσωπα πεθαμένου - ζωντανών, γι' αυτό και δίνεται η «κοινωνική εντολή-παραγγελία» για τη δημιουργία νέου μοιρολογιού κατά την ώρα της κηδείας (ή λίγο πιο πριν) που θα αποτελείται: α) Από υλικά των έτοιμων, αλλά συμπληρωμένα, κάποτε και ανανεωμένα από τη μοιρολογίστρα. β) Από καινούρια λόγια και στίχους, αλλά φτιαγμένους κατά τα πρότυπα της παράδοσης. Όσο πιο παραδοσιακά είναι ταιριασμένες λέξεις και τρόποι, τόσο πιο πολύ η ομάδα δέχεται το κάθε μοιρολόγι που από δω και μπρος το μπάζει στο θησαυροφυλάκιο των μοιρολογιών του τόπου και ανάλογα με τη δύναμη της παραστατικότητας, της ποιητικής τέχνης του μπορεί να περάσει τα σύνορα της γενέτειρας και να συμπεριληφθεί στις αξίες του ευρύτερου χώρου, ακόμα και του έθνους.

Αυτόν το δρόμο ακολούθησαν τα κείμενα-παραλλαγές όλων των συγγενικών κύκλων όπου κυριαρχεί το ίδιο ή σχεδόν το ίδιο θέμα. Π.χ.: στη αρχή-αρχή πρέπει να υπήρχε ένα μοιρολόγι, στοιχεία του οποίου μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για τη δημιουργία και άλλων μοιρολογιών-σχεδιασμάτων. Αυτό όμως δεν αποκλείει καθόλου την πιθανότητα και τη δυνατότητα σύνθεσης μοιρολογιού με το ίδιο σχεδόν θέμα και με πολύ συγγενικές ποιητικές εικόνες, μορφές παραστάσεων σε μια άλλη περιοχή, από άλλους ποιητές χωρίς να γνωρίζουν καν την ύπαρξη κάποιου παρόμοιου με το δικό τους κείμενο. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η φιλολογική έρευνα κάνει λόγο για τυπολογικές συγγένειες όταν λίγο πολύ ίδιες συνθήκες και ανθρώπινες ιδιοσυγκρασίες δημιουργούν παρεμφερείς μορφές έκφρασης.

Ας παρακολουθήσουμε όμως κατά ποιον τρόπο μπορεί μια ποιητική εικόνα, μια ποιητική φράση, ένας στίχος να φέρει στη ζωή άλλες συνθέσεις.

Ένα πουλάκι βγαίνει από τον κάτω κόσμο και οι μάνες με τις αδερφές και τις «γυναίκες των καλών αντρών» πάνε να «πάρουν την αλήθεια». Του φέρνουν ζάχαρη, μόσκο και αμάραντο: να φάει, να πιει, να μυρίσει¹⁾ και να τους πει για τον κάτω κόσμο:

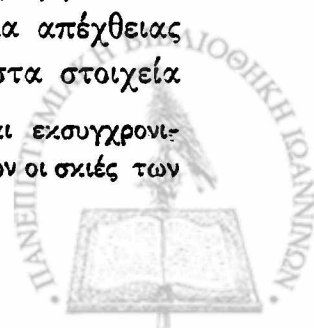
Ένα πουλάκι ξέβγαινε από τον κάτω κόσμο:
είχε τα νύχια κόκκινα και τα φτερά του μαύρα,
τα νύχια από τα αίματα και τα φτερά απ' το χώμα.
Τρέχουν οι μάνες για να ιδούν κι οι αδερφές να μάθουν,
γυναίκες των καλών αντρών να πάρουν την αλήθεια.
Η μάνα φέρνει ζάχαρη κι η αδερφή το μόσκο,
γυναίκες των καλών αντρών αμάραντο στα χέρια:
-Φάγε, πουλί, τη ζάχαρη και πε κι από το μόσκο,
μύρισε τον αμάραντο για να μας μολογήσεις.
-Καϋμένες, τί είδα, τι να πω και τι να μολογήσω;
Είδα το Χάρο κι έτρεχε στους κάμπους καβαλάρης,
σέρνει τους νιους απ' τα μαλλιά, τους γέρους απ' τα χέρια,
σέρνει και τα μικρά παιδιά στη σέλα αρμαθισμένα.

Το πρότυπο υπάρχει: πάνω στ' αχνάρια του - στον τρόπο εμφάνισης της κεντρικής μορφής - του πουλιού - που συνδέει τον κάτω κόσμο με τον ά- πάνω μπορούν να φτιαχτούν κι άλλα που για να μπορούν να σταθούν πλάϊ στο παραπάνω και να λειτουργήσουν αποτελεσματικά πρέπει α) Να μοιάζουν αλλά και να είναι διαφορετικά: να εμπεριέχουν νέες «πληροφορίες» - εννοιολογικές και μορφικές. β) Να είναι τουλάχιστον εξίσου παρόμοια με το προηγούμενο στη δύναμη και την εκφραστικότητα της ποιητικής τους μαστοριάς. Έτσι φτιάχνεται δεύτερο μοιρολόγι των εννιά δεκαπεντασύλλαβων στίχων:

Πουλάκι βγήκε από τη γη κι από τον κάτω κόσμο·
μήτε σε πέτρα κάθισε, μήτε σ' ελιάς κλωνάρι,
μον' πήγε κι αποκούμπησε στις εκκλησιάς την πόρτα.
Τρέχουν ματάκια θλιβερά, τρέχουν καρδιές καϋμένες:
-Πες μας, πες μας, πουλάκι μου, τί είδες στον κάτω κόσμο;
-Τι να σας πω το δύστυχο, τι να σας μολογήσω;
Είδα τα φίδια σταυρωτά και τις οχιές κουβάρια,
είδα τους νιους ξαρμάτωτους, τις νιες ξεστολισμένες
και των μανάδων τα παιδιά σα μήλα ραβδισμένα.

Αν στο πρώτο μοιρολόγι οι συνθέτες του επιμένουν στην περιγραφή του ίδιου του πουλιού και μ' αυτόν τον τρόπο προκαλούν το αίσθημα απέχθειας για τον κάτω κόσμο, οι συνθέτες του δεύτερου δίνουν έμφαση στα στοιχεία

1. Να είναι αυτή η εικόνα ένας δημιουργικός μετασχηματισμός και εκσυγχρονισμός της αρχαίας ελληνικής αντίληψης ότι για να θημυθούν και να μιλήσουν οι σκιές των νεκρών έπρεπε πρώτα να τις ταΐσουν με αίμα;

και τους στίχους που προκαλούν το ίδιο -αν όχι φρικιαστικότερο- αίσθημα που τα αφήνουν όμως για το κλείσιμο του κειμένου. Προσθέτουν όμως μια εικόνα που όπως, ίσως, και οι πρώτοι τρεις στίχοι του προηγούμενου μοιρολογιού ενδυναμώνουν την πολυσημία με τις διαφορετικές ερμηνείες και προεκτάσεις:

μήτε σε πέτρα κάθησε, μήτε σ' ελιάς κλωνάρι,
μον' πήγε κι αποκούμπησε στης εκκλησιάς την πόρτα.

Τα δυο κείμενα που αναφέραμε δεν είναι και τα μοναδικά στο ελληνικό μοιρολόγι: στο νομό Γρεβενών, στα χωριά Αιμιλιανός, Γεωργίτσα, Δασύλλιο, Δεσπότης, Καληράχη, Καλόχι, Κηπουριό, Τρικοκκιά, Τριφύλλι καταγράψαμε μοιρολόγια όπου αναπτύσσεται το ίδιο θέμα και περιγράφονται συγγενικές καταστάσεις. Παραθέτουμε εκείνο της Τρικοκκιάς:

Ένα πουλί μας έρχεται από τον κάτω κόσμο
ουδέ σε χώρα έκατσε, ουδέ σε μεσοχώρι,
εκεί που πάισεν κι έκατσε μπροστά στον Άγιο Γιώργη.
Τρέχουν μανάδες το ρωτούν, γυναίκες το ζητάζουν:
-Το τι καλό μας έφερες από τον κάτω κόσμο;
-Το τι καλό γυρεύετε από τον κάτω κόσμο;
Εκεί χορός δε γένεται ουδέ και πανηγύρι,
εκεί 'ν' ένας κατακλυσμός, μια φυλακή μεγάλη.

Το αντίστοιχο κείμενο του χωριού Τριφύλλι επαναλαμβάνει τους ίδιους στίχους με τη διαφορά ότι αλλάζει το όνομα της εκκλησίας του χωριού («μπροστά στη Παναγία») και το πιο σημαντικό -το συνεχίζει με έναν έννατο στίχο όπου εξισώνει το πουλί με κάποιον από τους αποθαμένους:

Κανάς δε μας θυμήθηκε να έρθουν να μας δούνε.

Στο μοιρολόγι από το Δασύλλιο το πουλάκι που έβγαίνει από τον κάτω κόσμο «πάισε κι έκατσε στης εκκλησιάς τα δέντρα», ενώ ο τελευταίος στίχος είναι μοναδικός του είδους στο συγκεκριμένο κύκλο:

Εκεί 'ναι τα στηρίγματα οπού στηρίζ' ντ' ο κόσμος¹.

Το ίδιο μοιρολόγι, καταγραμμένο στη Γεωργίτσα, παρασταίνει το πουλί να «κονεύει» «σε έρημο μπαϊρι»² ενώ στην απεικόνιση του κάτω κόσμου προσθέτει το στίχο: «εκεί 'ναι ο κατακλυσμός και τα σκοτά μεγάλα» («ο σκότος ο πολύς» σε μοιρολόγι του Κηπουριού), ενώ μια γυναίκα «διορθώνει»: «Και ταραχές μεγάλες». Στον Αιμιλιανό η τελευταία φράση αλλάζει σε «φυλαχές μεγάλες».

1. Στο χωριό Καλόχι ο στίχος αποδίδεται κατά διαφορετικό τρόπο:

Εκεί 'ναι τα στερεύματα οπού στερεύ' ο κόσμος.

2. «Στα πράσινα λειβάδια» - χωριό Αθμιλιανός.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα μοιρολόγι με το ίδιο θέμα και συγγενική εξέλιξη που το γράψαμε στην Καληράχνη όπου η λέξη «πουλάκι» μετατρέπεται σε «Ασταύρωτος μας έρχεται από τον κάτω κόσμο». Η καινούρια λέξη επαναλαμβάνεται στο στίχο-ερώτηση:

-Και τι χαμπέρ', Ασταύρωτε, απ' το κάτω πανηγύρι;

-Πάινε, κυρά μ', στο σπίτι σου, πάινε στ' αρχοντικό σου.

εδώ γάμος δε γίνεται και ούτε πανηγύρι,

εδώ είναι η μαύρη γης που αραχνιάζ' τον κόσμο.

Τέλος οι λέξεις «πουλάκι», «θα σε ταΐζω ζάχαρη», «το πότιζα το μόσκο» κτλ. φέρνουν στη μνήμη του ακροατή και συμμετοχο του μοιρολογήματος ένα από τα κείμενα που το μαγνητοφωνήσαμε στην ίδια περιοχή (χωριά: Άγιος Γεώργιος, Τριφύλλι και στην πόλη των Γρεβενών) με κάποιες παραλλαγές που το συναντούμε σχεδόν σε όλη την Ελλάδα και λέγεται, κυρίως, στα τρίμερα ή γενικότερα σε μνημόσυνα.

Πουλάκι είχα στο κλουβί και τό ειχα ημερωμένο.

Το τάιζα, το πότιζα μόσκο και καρυοφύλλι.

Κι από το μόσκο τον πολύ κι από το καρυοφύλλι,

μου σκανταλίστ' κε το κλουβί κι έφυγε το πουλάκι².

Μάνα πααίν' από κοντά όλο παρακαλώντας:

-Γύρνα, γύρνα, πουλάκι μου, ξανά στο κρεβατάκι σ',

θα σε ταΐζω ζάχαρη, θα σε ταΐζω μέλι,

γύρνα, γύρνα, πουλάκι μου³.

Στο μοιρολόγι της Αθηνάς Χασιώτη από τα Γρεβενά στο τέλος προστίθεται ο στίχος:

-Φύγε, μανούλα μου καλή, και σύρε στην αυλή σου.

Η Πέγγιου Μαρία από τον Άγιο Γεώργιο που το μοιρολογεί μόνη της και δεν επιτρέπει στις υπόλοιπες γυναίκες να την ακολουθήσουν, φτιάχνει το δικό της μοιρολόγι στο οποίο συμμετέχοντα πρόσωπα είναι η ίδια και ο πεθαμένος άντρας της, ενώ τους τελευταίους στίχους δανείζεται από δημοτικό τραγούδι άλλων κύκλων πέρα από εκείνον του μοιρολογιού:

.....
Τρέχ' η Μαρία το κοντό με το κλουβί στο χέρι.

Γυρίζ' ο άντρας μ' και μου λέει, γυρίζει και μου λέγει:

-Γύρνα πίσω, Μαρία μου, και σύρε στα παιδιά σου,

.....
εγώ τώρα δεν έρχομαι⁴ στο σπίτι σου να κάτσω.

1. Εδώ πιθανότατα να έχει προσαρμοστεί το ημιστίχιο: «Από τον κάτω κόσμο».

2. «Και μ' έφυγε τ' αηδόνι» (Άγιος Γεώργιος).

3. Το μοιρολόγι αυτό το μαγνητοφώνησα σε μνημόσυνο, στο νεκροταφείο του χωριού Κηπουριό. Συμμετείχαν οι: Γκιάτα Παναγιώτα, 83 χρονών, Παπακώστα Πελαγία 77 χρονών, Βλάχου Παναγιώτα, 66 χρονών.

4. Η ίδια κουβενταστά διορθώνει: «Άλλη φορά δεν έρχομαι».

Μον' καρτερώ την άνοιξη, νά ρθει το κχλοκαίρι,
να βγουν οι βλάχοι στα βουνά, να βγουν κι οι βλαχοπούλες,
να βγουν και τα βλαχόπουλα, παίζοντας τη φλογέρα.

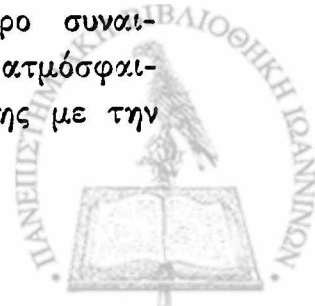
Οι έντονες μνήμες και οι συνειρμοί οδηγούν σε δημοτικά τραγούδια έξω από τα μοιρολόγια όπως εκείνα «Μένα μου τό ειπαν τα πουλιά» ή το κλέφτικο «Πουλάκι διάβη κι έκατσε στο Λέχοβο στη ράχη» ή έδωσαν την αρχή για τη σύνθεση καθαρά προσωπικού μοιρολογιού που περιγράφει το θάνατο τριών αγοριών που το 1983 τα βρήκαν σκοτωμένα σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα κι αγκαλιασμένα όλα μαζί έξω από την Τρικοκκιά Γρεβενών

Πουλάκι πάισε κι έκατσε ψηλά σ' εκείν' τη ράχη

Με την αλλαγή μόνο της πρώτης, αρχικής λέξης που συχνά αυτή καθορίζει την περαπέρα πορεία του κειμένου, οι ανώνυμοι ποιητές δημιουργήσαν μοιρολόγι εν μέρει κατ' αναλογία με τα προηγούμενα, εν μέρει και κατ' αντίθεση:

Καράβι βγαίνει από τη γη κι από τον κάτω κόσμο,
φέρνει στην πρύμη γέροντες, στην πλώρη παλικάρια,
κι απάνω στην κουβέρτα του ούλο μικρά παιδάκια.
Τρέχουν οι μάνες για παιδιά κι οι αδερφές γι' αδέρφια,
τρέχουν κι οι καχορίζικες για τους νοικοκυραίους.
Μα φύσηξε κακός καιρός κι έφυγε το καράβι,
μείναν οι μάνες σκούζοντα, οι αδερφές βρουχιώντα,
μείναν κι οι καχορίζικες τα χέρια σταυρωμένα.

Πότε όμως τα μοιρολόγια (ή τα δημοτικά τραγούδια) που παραθέσαμε και άλλα που δεν αναφέραμε και λειτουργούν πολυφωνικά; Πότε, δηλαδή, το «άκουσμα» του ενός μέσω των συνειρμικών διασυνδέσεων και «συμπλοκών» (για να χρησιμοποιήσω μια λέξη του Λ. Τολστόι) φέρνουν στη μνήμη αυτόματα μια ολόκληρη σειρά από μοιρολόγια και δημοτικά τραγούδια που δεν είναι ίδια ούτε για το δοσμένο άτομο, τοποθετημένο όμως σε διαφορετικές για κείνο καταστάσεις, και ούτε για την υπόλοιπη ομάδα; Προϋπόθεση και βάση για μια τέτια λειτουργία της μνήμης και του κειμένου αποτελεί ο απομνημονευμένος πλούτος των δημοτικών τραγουδιών, οι στίχοι που μπορούν οι άνθρωποι ανά πάσα στιγμή να ανακαλέσουν και μάλιστα συχνά να χρησιμοποιήσουν κατά δημιουργικό τρόπο - να αυτοσχδιάσουν μοιρολόγια (να συρράψουν έτοιμους στίχους, να προσθέσουν δικές τους λέξεις και φράσεις) σύμφωνα με τις περιστάσεις της στιγμής και τους κανόνες της τέχνης του λόγου της προφορικής παράδοσης. Είναι οι στιγμές, όταν ανάμεσα σε διαφορετικά κείμενα αρχίζει ένας έντονος, πλούσιος, πολυφωνικός διάλογος που φορτίζει καταπολύ περισσότερο συναισθηματικά, φιλοσοφικά-στοχαστικά και καλλιτεχνικά την όλη ατμόσφαιρα της κηδείας, του μνημόσυνου ή ακόμα και της απλής θύμησης με την

αναπόληση των νεκρών σε ώρες έντονης λύπης ή χαράς όταν γίνεται δυνατή μια μορφή υποθετικής επικοινωνίας μαζί τους.

Η τύχη του σώματος των νεκρών είναι γνωστή: στον τάφο, μέσα στη μαύρη κι αραχνιασμένη γη, αρχίζει η αποσύνθεση και στη συνέχεια γίνεται λεία των σκουλικιών, των φιδιών, των ποντικιών. Με την πάροδο του χρόνου εκείνο που απομένει είναι μόνο τα οστά τα οποία δεν ξεχωρίζουν από τα οστά των υπόλοιπων νεκρών. Έρχεται η ώρα της φυσικής (ή και αφύσικης) πλήρους εξομοίωσης στον κάτω κόσμο του όμορφου με τον άσχημο, του λευκού με το μελαχρινό και το μαύρο, του ανδρείου με το δειλό, του ηθικού με τον ανήθικο, του φτωχού με τον πλούσιο κτλ. Τα δεδομένα αυτά είναι πολύ λίγα για να μπορέσει να κατασκευάσει κανείς το βασίλειο ή πιο σωστά-την πιο αυστηρή και απόλυτα τέλεια δημοκρατία των νεκρών, όπου κάποτε (στα αρχαία χρόνια) ζούσαν οι ήσκιοι των ανθρώπων, ενώ σήμερα (πάντα σύμφωνα με τα μοιρολόγια των νέων χρόνων) βρίσκονται οι πεθαμένοι και μάλιστα σε μορφές που συχνά αλληλοσυγκρούονται και αλληλοαναιρούνται μεταξύ τους. Λειψά και άκρως ανεπαρκή με την έννοια της ανθρώπινης εμπειρίας είναι τα δεδομένα για την ανασύσταση του κάτω κόσμου και παντελώς ανύπαρκτα για τη δημιουργία της μορφής του Χάρου. Υπάρχει όμως η παράδοση που σμίλεψε με πολλές λεπτομέρειες τον ποιητικό μύθο. Παραμένουν επίσης ολοζώντανες οι δημιουργικές δυνάμεις της φαντασίας, τη συνδυαστική ικανότητα και γονιμότητα της οποίας τόσο πετυχημένα απεικόνισε ο Κωνσταντίνος Καβάφης:

Εν μέρει για να εξακριβώσω μια εποχή,
εν μέρει και την ώρα να περάσω,
τη νύχτα χθες πήρα μια συλλογή
επιγραφών των Πτολεμαίων να διαβάσω.
Οι άφθονοι έπαινοι κι οι κολακείες
εις όλους μοιάζουν. Όλοι είναι λαμπροί,
ένδοξοι, κραταιοί, αγαθοεργοί.
Κάθ' επιχείρησής των σοφοτάτη.
Αν πεις για τες γυναίκες της γενιάς, κι αυτές
όλες οι Βερονίκες κι οι Κλεοπάτρες θαυμαστές.

Όταν κατόρθωσα την εποχή να εξακριβώσω
θάφηνά το βιβλίο αν μια μνεία μικρή,
κι ασήμαντη, του βασιλέως Καισαρίωνος,
δεν είλκυε την προσοχή μου αμέσως...

Α, ναι, ήρθες συ με την αόριστη
 γοητεία σου. Στην ιστορία λίγες
 γραμμές μονάχα βρίσκονται για σένα
 κι έτσι πιο ελεύθερα σ' έπλασα μες στο νου μου.
 Σ' έπλασα ωραίο κι αισθηματικό,
 Η τέχνη μου στο πρόσωπό σου δίνει
 μια ονειρώδη συμπαθητική εμορφιά.
 Και τόσο πλήρως σε φαντάσθηκα,
 που χθες τη νύχτα αργά, σαν έσβυεν
 η λάμπα μου-άφησα επίτηδες να σβύνει -
 εθάρρεψα πως μπήκες μες στην κάμαρά μου,
 με φάνηκε που εμπρός μου στάθηκες· ως θα ήσουν
 μες στην κατακτημένην Αλεξάνδρεια,
 γλωμός και κουρασμένος, ιδιεώδης εν τη λύπη σου,
 ελπίζοντας ακόμη να σε σπλαχνισθούν
 οι φύλοι - που ψιθύριζαν το «Πολυκαισαρήν».

(υπογραμ. δικές μου. - Γ.Μ.).

Οι στίχοι αποκαλύπτουν έναν από τους τρόπους λειτουργίας της ανθρώπινης φαντασίας που οδηγεί τους συγγραφείς στην επινόηση ποιητικών καταστάσεων, προσώπων που αποτελούν προέκταση μιας άλλης πραγματικότητας με στόχο να κάνουν ιδεατό, απτό, αισθητό αυτό που είναι αδύνατο να το προσεγγίσει η ανθρώπινη εμπειρία. Μερικές μόνο πτυχές και λειψά στοιχεία δανεισμένα από την ιστορία, και όλα τα υπόλοιπα, επινοημένα με τη βοήθεια της δημιουργικής φαντασίας και του ταλέντου, έφτιαξαν όχι μόνο τον «Καισαρίωνα» του Καβάφη, αλλά και τα περισσότερα, τα καλύτερα μοιρολόγια στην ελληνική δημοτική ποίηση.

Σε κάθε μοιρολόγι υπάρχει μια φράση, ένας στίχος που καθορίζει την πορεία ολόκληρου του κειμένου. Ας πούμε:

Ο Χάρος εδιאלάλησε να χτίσει περιβόλι

ή ο πρώτος στίχος ενός δεύτερου μοιρολογιού που φτιάχνεται κατά παρόμοιο ή συγγενικό τρόπο με το προηγούμενο κείμενο:

Ο Χάρος εβουλήθηκε να φτιάσει περιβόλι.

Και οι δύο στίχοι δύο διαφορετικών μοιρολογιών αναγκάζουν τους ποιητές - όσοι πολλοί κι αν είναι αυτοί, και όσους αιώνες και αν τελειοποιούσαν το συγκεκριμένο κείμενό τους - να κινηθούν σε κάποια περιοριστικά εννοιολογικά και μορφοπλαστικά πλαίσια, τα οποία υποχρεώνουν τους τεχνίτες του λόγου από που ακριβώς να δανειστούν τα υλικά τους για την ενσάρκωση της κεντρικής ιδέας, αντίληψης, εντύπωσης του κάθε μοιρολογιού χωριστά.

Σύμφωνα με την κοινή λογική «περιβόλι» και «κήπος» είναι κάποιος «περίφρακτος χώρος δενδροφυτευμένος». Την ερμηνεία του όρου την πήραμε από το λεξικό (ορθογραφικό και ερμηνευτικό) του Δ. Β. Δημητράκου. Οι δημοτικοί ποιητές που δημιούργησαν δυο μοιρολόγια με κεντρική ιδέα το περιβόλι και τον περιβολάρη, χρησιμοποίησαν ακριβώς αυτήν την κοινή αντίληψη για να φτιάξουν ένα εντελώς δικό τους και ανύπαρκτο περιβόλι όπου ο κηπουρός-Χάρος

φυτεύει νιες για λεμονιές, τους νους για κυπαρίσσια,
φύτεψε τα μικρά παιδιά τριαντάφυλλα τριγύρω,
έβαλε και τους γέροντες φράχτη στο περιβόλι.

Τον πρώτο στίχο με τους τρεις τελευταίους τον συνδέει με έναν δεκαπεντασύλλαβο όπου και πάλι αναπαρασταίνει κάποιες μορφές εργασίας, απαραιτήτες και υποχρεωτικές για τον περιβολάρη:

τό 'σκαψε, το καλλιέργησε, ναν το δεντροφυτέψει.

Οι ποιητές χρησιμοποίησαν ένα είδος εργασίας, γνωστής σε όλους που θα ακούσουν ή θα διαβάσουν το κείμενο του μοιρολογιού, έβαλαν τις λέξεις σε ειδική σειρά ώστε σε επίπεδο μέτρων και ρυθμών να πετυχαίνουν το δεκαπεντασύλλαβο ανομοιοκατάληκτο ιαμβικό στίχο με μερικές παραβιάσεις που θα σπάνε τη μονοτονία όχι μόνο των μέτρων, αλλά και του απόλυτα κλασικού, σωστού στίχου με την υποχρεωτική κατάρτησή του σε δυο ημιστίχια: των οχτώ και των εφτά συλλαβών. Έτσι, π.χ., το πρώτο ημιστίχιο του δεύτερου στίχου από οκτασύλλαβο γίνεται εννισύλλαβο και παραπέρα - το χωρίζει σε δύο περιόδους («τό σκαψε», «το καλλιέργησε»). Το ίδιο θα επαναληφθεί και σε άλλους στίχους.

Η ασκησητική οικονομία του λόγου δεν εμπόδισε καθόλου το λαό-ποιητή να δημιουργήσει ένα κείμενο όπου ουσιαστικά χρησιμοποιούνται (εν μέρει και εκφράζονται) όλοι οι άνθρωποι: οι νέοι, οι νέες, τα μικρά παιδιά, οι γέροντες. Ικανότητα παρατήρησης και πετυχημένης απεικόνισης αποδεικνύει όχι μόνο η ποιητική αναδημιουργία του συνόλου του νοήματος, αλλά και οι μερικότερου χαρακτήρα παρομοιώσεις - συγκρίσεις: των κοριτσιών με τις λεμονιές, των έφηβων με τα κυπαρίσσια, των μικρών παιδιών με τα τριαντάφυλλα και των γερόντων με το φράχτη του περιβολιού. Οι ποιητικές πραγματώσεις στο συγκεκριμένο μοιρολόγι απορρέουν από την ποιητική τέχνη όλων των μοιρολογιών και ακόμα γενικότερα - όλης της δημοτικής ποίησης, όπου συναντιούνται συγγενείς παρομοιώσεις, αλλά που ενσωματώνονται σε διαφορετικά κείμενα και εξυπηρετούν διαφορετικούς εννοιολογικούς και εκφραστικούς στόχους, συνεχίζοντας και εμπλουτίζοντας την ενιαία καλλιτεχνική παράδοση. Τα αντιθετικά ζεύγη: «νι-οι» - «νιες», «μικρά παιδιά» - «γέροντες», καθώς και το φυσικό κόσμο με τον οποίο συγκρίνονται και παρομοιάζονται - «λεμονιές», «κυπαρίσσια»,

«τριαντάφυλλα», «φράχτες» τα συναντούμε σε πολλά μοιρολόγια και σε δημοτικά τραγούδια όπου λειτουργούν και ως παραλλαγές, αλλά και ως λέξεις-φράσεις σε εντελώς διαφορετικά κείμενα.

Παραθέτω το δεύτερο μοιρολόγι που βρίσκεται σε συγγενική σχέση προς το προηγούμενο:

Ο Χάρος εδιαλάλησε να χτίσει περιβόλι,
όποιος βρεθεί και κτίσει το να τον ελευθερώσει.
Τρέχουν οι νιες με λεμονιές κι οι νιοι με κυπαρίσσια,
τρέχουν και τα μικρά παιδιά, βασιλικό στα χέρια.
Έχτισαν κι αποχτίσανε και λευτεριά δεν είχαν.

Ο δεύτερος στίχος, όπως ακριβώς και στο προηγούμενο μοιρολόγι, δίνει την κατεύθυνση που πρέπει να ακολουθήσει στη συνέχεια ο ποιητής για την αποπεράτωση του κειμένου. Αν στην πρώτη περίπτωση το σκάψιμο, το καλλιέργημα και προπαντός το δεντροφύτεμα του κάτω κόσμου δε μπορεί να είναι τίποτε άλλο πέρα από τις νιες (για λεμονιές) κτλ., στο δεύτερο μοιρολόγι και θέλοντας να εκφράσει ένα εντελώς διαφορετικό νόημα - την επιθυμία και την προθυμία των ανθρώπων να αποφύγουν το θάνατο, δηλαδή τη χρησιμοποίησή τους από το Χάρο στη θέση λεμονιών, κυπαρισσιών, βασιλικών κτλ., οι νιες, οι νιοι και τα μικρά παιδιά εκπληρώνουν τον όρο που έθεσε ο εξουσιαστής της Μαύρης Γης. Η εκπλήρωση όμως αυτή - η ποιητική πραγμάτωση μιας φανταστικής παράστασης - έρχεται σε κατάφορη αντίθεση με την αντικειμενική πραγματικότητα. Γι' αυτό κι ο στερνός στίχος βάζει τα πράγματα στην τελική τους θέση, την αδιασάλευτη από ανθρώπους και από τις απραγματοποίητες επιθυμίες τους. Οι συγκρίσεις - παρομοιώσεις των νέων κοριτσιών με τις λεμονιές (στον Κάτω κόσμο) και των έφηβων - με τα κυπαρίσσια, η ύπαρξη ενός ολόκληρου κύκλου με πολλά συγγενικά ποιητικά στοιχεία από ένα πλήθος εννοιών, από τρόπους και μορφές ενσάρκωσής τους επιδρούν ή οδηγούν τους ανώνυμους ποιητές στη διεύρυνση του κύκλου αυτού των μοιρολογιών προς διαφορετικές κατευθύνσεις, αλλά πάντοτε διατηρώντας έναν άξονα που δεν απομακρύνει τόσο το κείμενο ώστε να αποχωριστεί πλήρως από τα συγκεκριμένα πλαίσια. Κατ' αυτόν τον τρόπο φτιάχεται το παρακάτω μοιρολόγι που με το να ανήκει σε κάποιον κύκλο (ενότητα) όχι μόνο δεν του αφαιρεί το δικαίωμα να είναι διαφορετικό κείμενο από τα υπόλοιπα της ομάδας-συνομοταξίας, αλλά και προϋποθέτει την ξεχωριστή οντότητά του:

Εδώ σε τούτ' την εκκλησιά, σε τούτο το ξεμόνι,
κοιμούνται οι νιες σα λεμονιές κι οι νιοι σαν κυπαρίσσια,
κοιμούνται οι γέροι κι οι γριές δέντρα ξεριζωμένα,
κοιμούνται κι οι νοικοκυρές σαν πόρτες χαλασμένες,
κοιμούνται τα μικρά παιδιά σα μήλα μαραμένα.

Κατά τον ίδιο τρόπο οικοδομήθηκε το επόμενο, τρίστιχο όλο κι όλο, μοιρολόγι:

Ο Χάρος εβουλήθηκε πύργο να θεμελιώσει.

Βάνει τους νιους πατώματα, τους γέροντες θεμέλια,

βάνει και τα μικρά παιδιά του πύργου τα μεντένια.

Η λέξη (έννοια) «πύργος» μαζί με τη δηλωμένη πρόθεση του Χάρου υπαγορεύει τη συνέχεια, τη συνειρμική δυναμική που πρέπει να αποκτήσουν οι επόμενοι στίχοι, ανακαλύπτοντας και χρησιμοποιώντας τις αντιστοιχίες που είναι απαραίτητες, ώστε κατά τον πιστότερο (εννοιολογικά) και τον γονιμότερο (ποιητικά) τρόπο να αποδώσουν το κεντρικό νόημα του κειμένου.

Εκείνο που θέλουμε να υπογραμμίσουμε με ιδιαίτερο έμφαση είναι ότι τα τρία μοιρολόγια που αναφέραμε σε τούτον ή εκείνο το βαθμό συσχετίζονται, συνεργάζονται και συλλειτουργούν σχεδόν με το σύνολο των μοιρολογιών ή και ακόμα περισσότερο - με ένα σημαντικό μέρος της δημοτικής ποίησης. Προϋπόθεση για την πλήρη κατανόηση του δοσμένου μοιρολογιού είναι η γνώση των μοιρολογιών και των δημοτικών τραγουδιών τόσο από τον ποιητή-τραγουδιστή (εκτελεστή), όσο και από τους ακροατές-αναγνώστες. Οι λέξεις, φράσεις, στίχοι αυτών των μοιρολογιών που αποτελούν κλειδιά και σε άλλα κείμενα, παραπέμπουν αυτόματα στο σύνολο ή σχεδόν στο σύνολο των κειμένων όπου συναντιούνται οι αντίστοιχες λέξεις, φράσεις, ποιητικές εικόνες κτλ. έτσι που τελικά να έχουμε όχι τόσο μια εξίσωση ανάμεσα στους στίχους και το νόημα του συγκεκριμένου μοιρολογιού, όσο ένα κάθε φορά (και σε κάθε περίπτωση) μεταβαλλόμενο κόσμο ιδεών, παραστάσεων, αισθητικών συγκινήσεων που προκαλεί το σύνολο των συγγενικών κειμένων του είδους. Αν πάρουμε υπόψη μας την επίδραση πάνω στα συμμετέχοντα στην κηδεία μέρη και πρόσωπα όχι μόνο των συγγενικών, αλλά και των αντίθετων ή απλώς ασύμφωνων για τη συγκεκριμένη περίπτωση καταστάσεων που απορρέουν από την πολυμορφία της ζωής (των εμπειριών) και των δημοτικών τραγουδιών στο σύνολό τους, τότε θα πρέπει κατά πολύ να διευρύνουμε τον κύκλο των κειμένων, με τον οποίο έρχεται σε επαφή ο άνθρωπος (ο ποιητής, ο τραγουδιστής και ο ακροατής-αναγνώστης) κατά την ώρα της συμμετοχής του (ενεργητικής ή παθητικής) στο μοιρολόγημα ή και απλώς στην όποια εκτέλεση (ακόμα και θύμηση) ενός δημοτικού μοιρολογιού και τραγουδιού.

Ξεχωρίζουμε άλλη μια ομάδα τεσσάρων μοιρολογιών, στα οποία λέξη-κλειδί είναι η προσπάθεια, η θέληση του λογοτεχνικού προσώπου να βρει και να αποκτήσει τα κλειδιά του Παραδείσου.

Μια πρώτη παρατήρηση που θέλουμε να κάνουμε είναι ότι η έννοια «παράδεισος» των μοιρολογιών δεν συμπίπτει με τον χριστιανικό παράδεισο ή τον παράδεισο οποιασδήποτε άλλης θρησκείας, αλλά με τον κάτω κόσμο, με τη χυρή γη των δημοτικών τραγουδιών. Στον παράδεισο των μοιρολογιών συγκκτοικούν οι δίκαιοι (οι φτωχοί) με τους άδικους (πλούσιους) αν και σε κάποια απόσταση, αλλά ορατή ώστε να μπορούν ακόμα και να συνομιλούν, να ζητούν οι πλούσιοι έλεος από τους φτωχούς, ενώ το τελευταίο μοιρολόγι της ίδιας σειράς αποφεύγει τις κοινωνικές και ταξικές διχρήσεις και επαναφέρει τους ακροχτές του στον καθολικό κόσμο των νιών, των γερόντων, των μικρών παιδιών.

Το μοιρολόγι N 668 (της έκδοσης του 'Αγι. Θέρου, στον Β' τόμο) εκπλήσσει με τη χρησιμοποίηση κεντρικών προσώπων της χριστιανικής θρησκείας (του 'Αγγελου, του Χριστού, της Παναγίας) κατά τρόπο προφανώς απαράδεκτο για την εκκλησία με στόχο να εκφράσει μια καθαρά λαϊκή και καθόλου θεολογική αντίληψη για τον κάτω κόσμο και που η αντίληψη αυτή έχει μια διαχρονική ισχύ:

Εφές είδα στον ύπνο μου, στο στρώμα που κοιμόμουν,
τον 'Αγγελό μου φίλευα και το Χριστό κερνούσα,
και την κυρά την Παναγιά θερμοπαρακαλούσα,
να μου χαρίσει τα κλειδιά, κλειδιά του Παραδείσου,
να μπω να ιδώ ποιος είν' εκεί, τι είναι και τι δεν είναι.

Ηύρα τους πλούσιους κοίτονταν στην πίσσα, στο σκοτάδι,
είδα και τη φτωχολογιά στον ήλιο, τον προσήλιο,
κι είδα και πλούσιον άρχοντα να σκούζει, να φωνάζει
και να γυρεύει μια σταξιά νερό, σα διακονιάρης.

Πέρα από τη δήλωση μιας οικειότητας με θεία πρόσωπα που δεν έρχεται καθόλου σε αντίθεση με τη λαϊκή αντίληψη για τον 'Αγγελο του άθε ανθρώπου, για το Χριστό και προπαντός για την Παναγιά, στο δεύτερο μέρος επιχειρείται μια συνεχή κλιμάκωση των καταστάσεων (και των εκφράσεων) για την απεικόνιση των λαϊκών αντιλήψεων ως προς την τύχη των φτωχών, των πλούσιων γενικά και ειδικότερα του «πλούσιου άρχοντα» στον κάτω κόσμο. Σ' αυτό το σημείο πιθανό κάποιος να διέβλεπε μια αναλογία ανάμεσα σε κηρύγματα της Αγίας Γραφής και στο πνεύμα του μοιρολογιού. Μόνο που τα κείμενα της Βίβλου πουθενά δεν εξισώνουν όλους τους πλούσιους κι όλους τους άρχοντες με την απόλυτη αδικία και δεν προκαθορίζουν την αυστηρή τιμωρία τους, ενώ στο μοιρολόγι, αν το μεταφράσουμε στη γλώσσα της χριστιανικής ηθικής, όλοι οι φτωχοί θα πάνε στον παράδεισο, όλοι οι πλούσιοι - στην κόλαση, ενώ οι πλούσιοι άρχοντες θα ξεχωρίζουν προς το χειρότερο ακόμα και σ' αυτήν την κόλαση. Ο παράδει-

σος των μοιρολογιών είναι πολύ κοντινός προς την τεχνική του αγιογράφου που ζωγραφίζει παράδεισο και κόλαση δίπλα δίπλα στο ίδιο εικόνισμα.

Το μοιρολόγι Ν 673 της ίδιας συλλογής του Άγι Θέρου αποτελεί μια ανάπτυξη προς διαφορετική κατεύθυνση του μοιρολογιού που αναφέραμε παραπάνω:

Δώδεκα χρόνους έκαμα στο Χάρο ρογιασμένος,
μήδε τη ρόγα γύρεψα, μήδε τη δούλεψή μου
μον' τα κλειδιά του γύρεψα, κλειδιά του Παραδείσου,
ν' ανοίξω τον Παράδεισο, να μπω να σιργιανήσω.
Δεξιά είν' η φτωχολογιά, στον ήλιο, στο προσήλιο,
κεριά βαστούν στα χέρια τους, λαμπάδες αναμμένες.
Ζερβιά μεριά 'ν' οι άρχοντες, στην πίσχ, στο κατράνι,
φλουριά κρατούν στα χέρια τους, σακούλες βουλωμένες.
-Πάρτε, φτωχοί μ', τα γρόσια μας, νομάτοι μας, κεράκια
σ' αυτόν τον τόπο πού ειμαστε, φλευράκια δεν περνάνε.

Η έννοια του κλειδιού και στη συνέχεια-του απραβίστα κλειδωμένου κάτω κόσμου μπορεί πια (αφού έχει χρησιμοποιηθεί και μάλιστα με μεγάλη επιτυχία) να δώσει τα πιο διαφορετικά κείμενα που τελικά να βρίσκονται μέσα στο γενικό κλίμα των δημοτικών τραγουδιών και πιο συγκεκριμένα της θρηνητικής τους παράδοσης:

Κόρη μου, σε κλειδώσανε κάτω στην Αλησμόνη,
που στό 'μπα δίδουν τα κλειδιά, στο έβγα δεν τα δίδουν,
και στο μπαينوξανάβγαρμα σφιχτά σε μανταλώνουν
που κόρη μάνας δε μιλεί, μηδέ στην κόρη η μάνα,
μηδέ τα τέκνα στους γονιούς, μηδέ οι γονιοί στα τέκνα,
κι ο βασιλές ακόμη κει με όλους είναι ίσια.
Εκεί 'ν' τα σπίτια σκοτεινά, οι τοίχοι ραχνιασμένοι,
εκεί μεγάλοι και μικροί είν' ανακατεμένοι.

(Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί από τα τραγούδια του ελλην. λαού. 1914, Ν 206).

Τέλος, έξι στίχοι από τέσσερα μοιρολόγια του χωριού Παπαδάτος επαναφέρουν τον αναγνώστη στην αρχή του μελετήμετος τούτου, δένοντας «κυκλικά» το σύνολο προβληματισμών και απόψεων:

- α) Δε μπορώ η δόλια ναν τα πω, να πές'ν καθώς τα θέλουν.
- β) Δε μπορώ η δόλια ναν τα πω γιατί 'μαι κουρασμένη,
μπιζέρισα, βαρέθηκα το Χάρο τραγουδώντας.
- γ) Να πω κι ένα για την ξαδέρφη μου τη φρεσκοπεθαμένη.
- δ) Αυτά τα λεν οι αδερφές, τα παρασταίν' νε οι μάνες,
που χάνουν τ' αδερφάκια τους και χάνουν την κουβέντα.

Ανάμεσα στον πόθο και τη φροντίδα για αδιάκοπη τελειοποίηση του μοιρολογιού, την επίγνωση (ή και τα καμώματα) του δύσκολου, αν όχι του ακατόρθωτου, ώστε τα λόγια «να πέσ'ν καθώς τα θέλουν» («γιατί 'μαι κουρασμένη», γιατί «μπιζέρισα, βαρέθηκα» κτλ.), από τη μια μεριά, και την επιθυμία των κορυφαίων γυναικών της θρηνητικής παράδοσης για συνεργασία και συνδημιουργία με το ακροατήριό τους ή τη σαφή δήλωση γιατί τα μοιρολόγια «τα λεν οι αδερφές, τα παρασταίν' νε οι μάνες», από την άλλη, κινείται η όλη διαδικασία αυτοσχεδιασμού και τελικής σύνθεσης στίχων και μουσικών σκοπών. Μ' αυτόν τον τρόπο αφήνουν ανοιχτό το δρόμο και την προοπτική της συνέχειας -εννοιολογικής και αισθητικής- πέρα από τα πλαίσια του δοσμένου μοιρολογιού που ειπώθηκε για μια συγκεκριμένη περίπτωση - σε μια κηδεία, σ' ένα μνημόσυνο, σε όποια άλλη σύναξη-, κατά την οποία υπήρχε έντονη και επιτακτική η ανάγκη θύμησης των νεκρών με στόχο την ομαδική επικοινωνία με τους συνανθρώπους, την υπενθύμιση σ' αυτούς των μεγάλων αξιών «του ντουνιά και του απάνω κόσμου».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στο Ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας με έφερε η φήμη: το Μάη του 1983 είχα φτάσει στην περιοχή Δομοκού, στο χωριό Παναγία όπου δε συνάντησα ψυχή. Φεύγοντας για το διπλανό χωριό, στο δρόμο βρήκα δυο βοσκούς. Μιλήσαμε για το σκοπό της επίσκεψής μου στα μέρη τους και με την ευθύτητα που χαρακτηρίζει τους χωρικούς με συμβούλεψαν να μη χάνω τον καιρό μου άδικα, διότι στο χωριό τους, όπως είπαν, ούτε τους νεκρούς μοιρολογούν πια και ούτε γυναίκες υπάρχουν που να ξέρουν μοιρολόγια. Αλλά να πάω στο Ξηρόμερο, στο χωριό Καραϊσκάκης, στη Διαμαντούλα Μπουκουβάλα. Στις κηδείες που μοιρολογεί η κ. Ντούλα, είπαν, κλαίνε και οι πέτρες. Ένα χρόνο αργότερα κατέγραψα τα μοιρολόγια της κ. Μπουκουβάλα: η φήμη επιβεβαίωσε την αξιοσύνη της. Γι' αυτήν τη μοιρολογίστρα θα κάνω λόγο λίγο αργότερα. Εδώ θα μιλήσω για τις γυναίκες δυο άλλων χωριών της περιοχής: του Παπαδάτου και του Αρχοντοχωριού. Από το πρώτο χωριό, η Πανωραία Κόκκαλη, μου έφερε μια συλλογή μοιρολογιών το 1987, αλλά την ίδια χρονιά κατέβηκα και παραλάλεσα τις ίδιες γυναίκες να μου πουν τα μοιρολόγια τους «τραγουδιστά» και όχι «κουβεντιαστά», όπως τα είχαν πει στη συγχωριανή τους. Τα «τραγουδιστά» στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι εντελώς καινούρια μοιρολόγια. Αλλά και όταν προσπαθούσαν να επαναλάβουν κείμενα της «κουβενταστής» καταγραφής, πολλοί από τους στίχους ήταν διαφορετικοί, ενώ πρόσθεταν νέους, άλλους δεν τους συμπεριλάμβαναν καν, έτσι που και σ' αυτές τις περιπτώσεις λόγος να γίνεται ουσιαστικά για καινούρια μοιρολόγια. Το «τραγουδιστό» μοιρολόγημα πολλών ταυτόχρονα γυναικών έδινε τη δυνατότητα για την πιο πλήρη καταγραφή τους με το «καθ' οδόν» διόρθωμα των κειμένων. Στη συνέχεια δίνω μόνο τα «τραγουδιστά» μοιρολόγια τους.

Οι γυναίκες που μοιρολόγησαν στον Παπαδάτο, στις 18 και 19 του Σεπτεμβρίου 1987 είναι οι: Αμαλία Μουντζούρη, το γένος Γκούμα, γεννημένη το 1910· Η Ελένη Παπαμήτση, το γένος Γκούμα, γεννημένη το 1922 και η Σοφία Μουντζούρη, το γένος Δημητρουλή, γεννημένη το 1925. Όλες γεννήθηκαν και ζουν στον Παπαδάτο.

Το Δεκέμβριο του 1988 κατέγραψα τα μοιρολόγια της κ. Ειρήνης-Κατερίνας Τριάνη, το γένος Κατζούση που γεννήθηκε το 1921 στο Αρχοντοχώρι όπου και ζει. Δέχτηκε να μου τα πει μόνο στο νεκροταφείο του χωριού, μπροστά στο νωπό τάφο του γιού ενώ δίπλα-δίπλα βρίσκονται οι τάφοι του δεύτερου γιού, του συζύγου και λίγο πιο κει του αδερφού της.

Σε τούτο το μελέτημα το μοιρολόγι μας ενδιαφέρει κυρίως (αν όχι αποκλειστικά) από την άποψη της ποιητικής τέχνης. Όχι πως είναι δυνατόν να προσεγγίσει κανείς το όλο θέμα χωρίς τη γνώση της φύσης και της θέσης του μοιρολογιού στο μοιρολόγημα κατά τη διάρκεια της κηδείας, του μνημόσυνου ή και της έντονης θύμησης των νεκρών, αλλά έχοντας όλα αυτά στο νου, απομονώνουμε το συγκεκριμένο θέμα επειδή το θεωρούμε από τα σημαντικότερα και τα λιγότερο μελετημένα ζητήματα της θρηνητικής μας παράδοσης. Ανάμεσα στα δημοσιεύματα που πραγματεύονται θέματα κοντινής με τη δική μου προβληματικής ξεχωρίζω τα παρακάτω - κατά τη σειρά δημοσίευσής τους: α) Στίλπων Π. Κυριακίδης. Τι είναι το δημοτικό τραγούδι. Ανδρικά και γυναικεία τραγούδια. Η γυνή ως λαϊκή ποιήτρια. Αθήνα [1920]. β) S. Baud - Bovy. La chanson populaire grecque du Dodécanèse, τ. I, 1936. γ) Στίλπων Π. Κυριακίδης. Η γένεσις του νεοελληνικού διστίχου και η αρχή της ισομετρίας μορφής και περιεχομένου εν τη δημώδει ποιήσει. Θεσ/νίκη 1947. δ) Ερατοσθένης Καψωμένος. Το σύγχρονο κρητικό ιστορικό τραγούδι. Η δομή και η ιδεολογία του. Αθήνα 1979. ε) του ίδιου: Ο θάνατος στο δημοτικό τραγούδι. περ. Αρχαιολογία 1984, τευχ. 11, σ. 64-72. στ) Γ.Μ. Σηφάκης. Για μια ποιητική του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού. Ηράκλειο 1988.

Πολλές από τις εδώ παρατηρήσεις μας ισχύουν για ολόκληρο το δημοτικό τραγούδι, συχνά μάλιστα - και γενικότερα για την ποίηση. Έτσι προσεγγίζω το θέμα περισσότερο από τη σκοπιά της φιλολογικής (κυρίως της αισθητικής) έρευνας, παρά από την οπτική γωνία του λαογράφου και του ιστορικού της προφορικής μας κληρονομιάς.

Μεγάλος ο πειρασμός να διορθώσει κανείς ρυθμικά τους στίχους με κριτήριο όχι μόνο το απόλυτα σωστό, αλλά και της αντιστοιχίας από μοιρολόγια που ειπώθηκαν σε άλλη ώρα από την ίδια μοιρολογίστρα ή που τραγουδήθηκαν από άλλη γυναίκα του ίδιου ή του διπλανού χωριού, από κείμενα δημοσιευμένα από άλλους συλλέκτες μοιρολογιών, ας πούμε ο στίχος:

και πουθενά αλλού δεν τό 'βρηκα απ' την αδερφουσύνη
ο οποίος από μη σωστός γίνεται αυτόματα ορθός (ρυθμικά) με την απαλειφή της λέξης «αλλού», ή ακόμα περισσότερο:

Εμέ μου πόνεσε για το ντουινιά, για τον απάνω κόσμο.

Ο στίχος ρυθμικά δένεται πιο οργανικά με την απαλειφή του αρχικού «εμέ». Το ίδιο ισχύει και για το στίχο

Στον ήσκιο σας δε ματακάθομαι, μάηδε και στη δροσιά σας.

Ο στόχος όμως ετούτης της συλλογής μοιρολογιών είναι άλλος: α) να καταγράψουμε ότι δεν έχει συγκεντρωθεί ακόμα και όχι με την έννοια μόνο των παντελώς άγνωστων κειμένων, αλλά και των παραλλαγών τους που συχνά είναι σημαντικότερες, γιατί τελικά μας δίνουν ουσιαστικά νέα κείμενα. β) Μέσα από το σημερινό αίσθημα των μέτρων και του ρυθμού να διαδωσώσουμε τόσο τη συχνότητα χρησιμοποίησης του μοιρολογιού, όσο και τις ρυθμικές προτιμήσεις μοιρολογίστρας και τόπου σε σχέση με το απόλυτα σωστό. Έτσι με το συνδυασμό τήρησης και παραβίασης των μέτρων να σπάει η μονοτονία του κλασικά ορθού 15σύλλαβου στίχου. Όλα τα κείμενα της συλλογής μοιρολογήθηκαν που πάει να πει ότι άλλοτε τηρείται ο κοινός μουσικός σκοπός και άλλοτε παραβιάζεται, ώστε η μοιρολογίστρα να σπάει τη μονοτονία, πετυχαίνοντας μια δική της ρυθμική προτίμηση σε δυο ταυτόχρονα επίπεδα: ποίησης και μουσικής. γ) Πρέπει να έχουμε (στην εποχή μας) ένα διαφορετικό αίσθημα του ρυθμού, όταν το μη απόλυτα σωστό να μη θεωρείται και ελαττωματικό, αλλά, πιθανότατα, και περισσότερο ποιητικό. Να αποκλείσουμε παντελώς από αυτό το φαινόμενο την άνηση στις μέρες μας του ελεύθερου στίχου; Εν τω μεταξύ μας λείπουν οι μαρτυρίες καταπώς οι άλλοι συλλέκτες κατέγραψαν τους στίχους: χωρίς να τους «διορθώνουν», πράγμα κάπως απίθανο. Εξάλλου οι μοιρολογίστρες και σε άλλες εποχές πρέπει να παραβίαζαν τη ρυθμική «ορθότητα», όπως ακριβώς το έκαναν και ποιητές που σε κείμενά τους είχαν πετύχει θαύματα πραγμάτωσης του σωστού: ο Δαπόντες και ο Βηλαράς, ο Σολωμός και ο Βαλαωρίτης, ο Παλαμάς, ο Βάρναλης, ο Καρυωτάκης και άλλοι.

Αξιοπαρατήρητο είναι το φαινόμενο παραβίασης των μέτρων κυρίως στο πρώτο ημιστίχιο, ενώ το δεύτερο σπάνια ξεπερνά (ή δεν φτάνει) τις επτά συλλαβές. Η προσάυξη στο πρώτο ημιστίχιο πάνω από τον οχτασύλλαβο στίχο έχει συνήθως επιτατικό, διευκρινιστικό, προσδιοριστικά προσωπικό χαρακτήρα:

«στον ήσκιο σας δε ματακάθομαι», «και πουθενά αλλού δεν τό 'βρηκα», «μάηδε και στα κλωναράκια σας», «να λέγω τον για τους βαριάρωστους», «θα 'χω κι εγώ στον αδερφούλη μου», «κι εγώ δεν έχω, η έρημη, παιδιά», «πες μας, λεβέντη μ', πως τα πέρασες», «δεν είχες μανούλας γόνατα», «άλλοι πεθαίνουν μες στην ξενιτιά», «μην ξεκαμπίσει το παιδάκι του» κ.ά.

Σχεδόν όλες οι μοιρολογίστρες που στους δικούς τους νεκρούς παρατηρούν κάποια διαιτερότητα (ένα μη τυπικό θάνατο), θεωρούν υποχρέωσή τους να το υπογραμμίσουν με έμφαση στο μοιρολόγι. Αυτό το κάνουν και οι πέντε μοιρολογίστρες από το Ξηρόμε-

ρο που γνώρισα και κατέγραψα. Έτσι το απρόσωπο και το ουδέτερο κείμενο της παράδοσης μετατρέπεται σε προσωπικό που λειτουργεί σάμπως να είναι γραμμένο μόνο για τη συγκεκριμένη περίπτωση. Ταυτόχρονα έχουμε και θεματικές τροποποιήσεις, αλλά αρκετά περιορισμένου βαθμού.

Παραβιάσεις έχουμε και σε μερικά άλλα επίπεδα: την μη σύμπτωση ανάμεσα στους γραμματικούς και τους μετρικούς τόνους για την επίτευξη μετρικής ορθότητας και αρμονίας ρυθμών. Σε «κουβεντιαστή» απόδοση των τόνων έχουμε τα παρακάτω αποτελέσματα:

Δεν είν' το χώμα μού βαρύ, μητ' ή πετρά μεγάλη.

για διάβα κάτσε στήν κορφή, λιγό να ξάποστάσεις.

Μερικές περιπτώσεις πιο ελεύθερης προσαρμογής και συνδυαστικότητας στίχων από διαφορετικά μοιρολόγια και δημοτικά τραγούδια μπορούν να δημιουργήσουν τη λαθεμένη εντύπωση έλλειψης μαστοριάς και ταλέντου σύνθεσης, ενώ στην πραγματικότητα έχουμε μια από τις πιο ζωντανές και καθαρές μορφές αυτοσχεδιασμού. Επομένως η μερική ανανέωση του είδους εκφράζει σύγχρονες επιλογές για την ικανοποίηση εννοιολογικών και αισθητικών προτιμήσεων του σημερινού ακροατηρίου.

Και δυο τελευταίες παρατηρήσεις που προέρχονται από τις άμεσες εμπειρίες του μοιρολογήματος των πέντε Ξηρομεριτισσών: α) όλες τους σε κάποιο σημείο ένωσαν την ανάγκη να προσθέσουν τις φράσεις «δε μπορώ άλλο, λεβέντη μου», «δε μπορώ άλλο χρυσέ μου άνθρωπε, δε μπορώ, τα έχασα όλα, έχασα και τ'ς νηχούς» και άλλα παρόμοια. Εν τω μεταξύ το κείμενο είναι πλήρες. Να έχουμε, άραγε, μια προσπάθεια για δημιουργία εντύπωσης πως το μοιρολόγι δεν ολοκληρώθηκε καθώς θα το ήθελε η ίδια, ώστε οι συμμετέχοντες να φαντάζονται περισσότερα απ' όσα υπάρχουν στην πραγματικότητα, να συνεχίζουν νοηματικά και να μετατρέπονται σε συνδημιουργούς της δημοτικής παράδοσης;

β) Το μοιρολόγι Ν 63 μοιρολόγησε η κ. Τριάντη στην κηδεία του Κυριάκου Κόκκαλη, στις 6 του Ιούνη 1989 στο Χωριό Παπαδάτος. Η πεθερά του νεκρού Αμαλία Μουντζούρη που μοιρολογούσε κι αυτή με άλλες συγχωριανές της προσπάθησε κάμποσες φορές να παρέμβει με στίχους άλλου μοιρολογιού με στόχο, προφανώς, να αποτρέψει τη φοβερή και άκρως νατουραλιστική περιγραφή σχετικά με την κατάληξη του νεκρού μέσα στη «μαύρη γη» και στο «αραχνιασμένο χώμα», να πει άλλο μοιρολόγι που αρχίζει με το στίχο «Καλώς ήρθαν τα σύννεφα και φέραν τον αέρα», αλλά τελικά χωρίς να το πετύχει: με το κύρος της καταξιωμένης μοιρολογίστρας, με τη δυνατή φωνή και προπαντός με την επιμονή της η κ. Τριάντη επέβαλε τη δική της επιλογή και προτίμηση στη σειρά του μοιρολογήματος.

II. ΞΗΡΟΜΕΡΙΤΙΚΑ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

Α' ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ

Β' ΑΡΧΟΝΤΟΧΩΡΙ

Α'

1. Νοικοκυρά τοιμάζεται να πάει στον κάτω κόσμο.
 Βοδιάει τι λόγια να τα πει, τι δώρα να τα δώσει.
 Κι όποια 'χει και παράπονα στον κόρφο ναν τα βάλει.
-Εγώ 'χω λόγο να σου πω και γράμμα να σου δώσω.
 Να πα να βρεις τον άντρα μου, τον μικροφαμελήτη,
 πόχει παιδάκια ορφανά, παιδιά στη σαρμαντίσα.
 Και τ' αρφανά γνωρίζονται στη μέση στο παιχνίδι -
 έχουν τα ρούχα τους παλιά και περπατούν ξυπόλτα.

2. Στα μέρια που τοιμάστηκες κι είσαι γιορταλασμένος,
 ούτε παν'γύρι γίνεται, ούτε κανένας γάμος,
 κι εσύ το 'χεις να ταξιδεύ'ς σ' αγύριστο ταξίδι,
 κι εσύ θα κάμ'ς χιλιόχρονο, θα κάμεις χίλια χρόνια.
 Κι όταν ανθίς' η θάλασσα και γένει περιβόλι,
 τότε θα περιμένουμε στο σπίτι για να έρθεις.

3. Καλώς ήρθαν τα σύννεφα που φέρνουν τον αέρα,
 κι έφεραν τη βαριάρρωστη μέσ' στο γλυκό της σπίτι.
 Τ' αδέρφια είναι λεβεντιά και τα παιδιά ειν' καμάρι,
 και το καλό τ' αντρόγυνο ντουνιας κι απάνω κόσμος.
 Τ' αδέρφια όποιος τα 'χασε δεν τα ματαγκινιάζει,
 τ' αδέρφια δε γκινιάζονται*, παιδιά δεν κονομιόνται,
 να 'ναι οι μανρέλες κι άκληρες κουδιόνται τ' όνομά της.
 Δε μπορώ η όόλια ναν τα πω να πέσ'ν καθώς τα θέλουν, τρομάρα τις.

4. Καλώς ήρθαν τα σύννεφα που φέρνουν τον αέρα,
 μας φέραν τον αδερφούλη μου μεσ' στο γλυκό το σπίτι.
-Για κάντε δρόμο να διαβώ και στράτα να περάσω,
 να πάω στην ακρη στη μανούλα, στην άκρ' στην αδερφή μου,
 για να της πω πως πέρασα σ' αυτό το μαύρο Γράμμο.
-Κάτσε λίγ', αδρφέ μ', ξανάσαινε, και να μας μολογήσεις,
 ποιον είδες, ποιον εγνώρισες ν-απ' όλο μας το σόι.
 Τα νιάτα χώμα γέρονται κι οι λεβεντιές χορτάρια,
 κι αυτά τα νιάτα τα καλά σκόνη στον κάτω κόσμο.
 Τα κατσαρά σου, Βλύση μ', τα μαλλιά της άνοιξης λελούδια.
 Ν-αυτά τα λέμ' από τον πόνο μας, τα λέμ' απ' τον καημό μας, γυναίκες μου,
 το ποιος θα μπει στη μαύρη γη ποτέ δεν ξαναβγαίνει.
 Το πως βαστάν οι αδερφές, πως το βαστάν οι μάνες.
 Νά 'χεις, καλό, λεβέντη μου, σήμερα ετούτ' τη μέρα.
 Μας ξάναψες παλιούς καημούς, μας θύμησες τ' αδέρφια.
 Καλά να είν' τα παιδάκια σου, χίλια χρόνια να ζήσουν.

* Γκινιάζονται ή γγκινιάζονται: δανειζονται.

11. -Θέλτε, δέντρα μ', ανθίσετε, θέλετε μαραθείτε,
εγώ στον ήσκιο σας δεν κάθομαι μάηδε και στη δροσιά σας,
μάηδε και στα κλωναράκια σας σακούλι δεν κρεμάω.
-Πες μας, παιδί μ', πότε θα ρθεις για να σε καρτερούμε,
να 'χω την πόρτα μ' ανοιχτή και τη φωτιά 'ναμμένη.
12. Δέντρα θέλτε ανθίσετε, θέλετε μαραθείτε,
στον ήσκιο σας δε ματακάθομαι, μάηδε και στη δροσιά σας,
μάηδε στα κοντοκλώναρα σακούλι δεν κρεμάω.
Στου πικραμένου την αυλή χορτάρι δε φυτρώνει,
για να φυτρών' απίκραντος να τρων οι πικραμένες,
να τρων οι μάνες τις κορφές, οι αδερφές τους κλώνους,
κι αυτές οι χήρες παρانیες, αυτές να ξερριζώνουν.
13. Δεν τό 'μαθαν οι αδερφές, δεν τάικουσαν οι μάνες,
πόπεσ' η τσίκ' απ' το κερί και κήκ' ο κάτω κόσμος.
Κάηκαν των μάνων τα παιδιά, των αδερφιών τ' αδέρφια,
κάηκαν καλά αντρώνα κι ανύπαντρα κορίτσια,
εδώ θα καούν κι οι αδερφές και δε ματαγυρίζουν,
κάηκαν κορίτσι' ανύπαντρα με τ' άλωνα στεφάνια.
Πως τα βαστάν οι αδερφές, τα νταϊαντάν οι μάνες,
δεν παίρνουν τ' άγριαί βουνά και τα βαθιά λαγγάδια,
να βρουν τα φίδια με φτερά, τ'ς οχιές με δυο κεφάλια,
να τρων των μάνων την καρδιά, των αδερφιών τα σπλάχνα.
14. Να 'χα τον ουρανό χαρτί, τη θάλασσα μελάνι
κι έναν καλό γραμματικό να λέγω και να γράφει.
Να λέγω τον για τους βαριάρρωστους, για τους ξενιτεμένους,
να λέω γι' ανύπαντρα παιδιά, γι' ανύπαντρα κορίτσια,
να λέω για τους βαριάρρωστους, για νεοπαντρεμένους,
π' αφήνονε γυναίκα παρανά κι έχουν μικρά παιδάκια,
που λειώνει το κορμάκι του ν-απάνω στο κρεβάτι,
καλότ'χοι να μας ξεμπάμπαγαν ν-από τον κάτω κόσμο.
15. Θα νά 'δωναν, λέω, οι μάνες φλουριά και οι αδερφάδες γρόσια,
γυναίκες των καλών αντρών' ατίμητο λιθάρι.
-Θέλετε, Αία μου, νά 'ρθετε αντάμα με τ' Λενιώ μας;
Τώρα κοντεύει ξάμηνο κι όλο θα καρτερούμε,
να πάρετε των μάνων τα παιδιά, των αδερφιών τ' αδέρφια.
-Σαν τι να λες, μωρ' Βασιλ'κή, δεν τό μαθάτε κιόλας
πόπεσε η τσίκ' απ' το κερί και κήκε ο κάτω κόσμος;
Κάηκαν των μάνων τα παιδιά, των αδερφιών τ' αδέρφια.
Τώρα τους πήρε η θάλασσα και το βαθύ λαγγάδι,
τους γράψανε, λέω, και τ' όνομα με τους απεθαμένους.

16. Ν-εδώ σε τούτ' τη γειτονιά, ν-εδώ σε τούτ' το σπίτι,
εδώ ήταν βρύση με νερό κι ο δέντρος με τον ήσκιο.
'Ηταν και μεσ' στη γειτονιά καράβ' αρματωμένο.
Τώρα ν-η βρύση στέριψε κι ο δέντρος ξερριζώθ' κε
κι ο πρώτος ο μηχανικός κι αυτός ο παραβοκύρης
πάει κι αυτός μας χάθηκε και δεν ξαναγυρίζει.
17. 'Οποιος βουνό δεν πέρασε το χιόνι δε φοβάται,
κι όποιος δεν έχασε τ' αδέρφια του εκείνος δε λυπάται.
Τ' αδέρφια είναι λεβεντιά και τα παιδιά 'ν' καμάρι.
'Οποιος τα 'χε και τά 'χασε δεν τα ματαγγινιάζει,
αδέρφια δε γγινιάζονται, παιδιά δεν κοινομιόνται,
κι αυτές οι δόλιες άκληρες κανάς δεν τους θυμάται.
18. Κάτω στου Χάρου την αυλή, στις Χάρινας τις βρύσες
εκεί έχ' χίλιες λυγερές και μύρια παλικάρια,
κι ένας τον άλλον έλεγε και ψιλοτραγουδάνε.
Τ' ακούει ο Χάρος και γελάει, η Χάρισσα και κλαίει,
τ' ακούν και τα Χαρόπουλα και τους λιθοβολάνε.
-Τι να 'ταν το τραγούδι τους, τι να 'ταν το τραγούδι;
Και το τραγούδι τ'ς ήτανε για τον απάνω κόσμο.
-Καλότ'χοι πού είναι σε ντουνιά, πού είναι σ' απάνω κόσμο,
τώρα που 'ρχόνται οι μέρες οι καλές που είναι όλ' αντάμα.
19. Κάτω στου Χάρου την αυλή, στις Χάρισσας την πόρτα,
ν-εκεί 'ναι χίλιες λυγερές και μύρια παλικάρια,
ν-εκεί τραγ'δάν οι λυγερές και κλαιν τα παλικάρια.
-Τι να 'ταν τα τραγούδια τους και τα παράπονά τους;
-Καλότ'χοι πού'ναι σε ντουνιά, πού είναι σ' απάνω κόσμο.
Γλεντάν οι νιοι τα νιάτα τους κι οι νιες τη λεβεντιά τους.
Τα νιάτα χώμα γέρονται και η λεβεντιά χορτάρι.
Κλάψτε, καλές, να κλάψουμε, να κλάψουμε τ'ς λεβέντες,
που χάθ'καν, λέγω, απ'το ντουνιά κι απ' τον απάνω κόσμο.
Η γης πρέπει να χαίρεται, πρέπει να καμαρώνει,
γη πρέπει για να σκουπίζεται με σιγματένια σκούπα,
γη πρέπει να ποτίζεται τρία κανάτια μόσχο,
να πίνουν να δροσίζονται όλα τα παλικάρια.
20. Αυτού στον 'Αδη που θα πας κι αυτού π'θα ροβολήσεις,
μη δεις τους μαύρους και σκιαχείς, τους άσχημους και φύγεις,
μη δεις τους κουτσοκέφαλους κι αλλαξομουτσουδιάσεις.
Δικοί μας είν' οι άσχημοι, δικοί μας είν' κι οι μαύροι,
δικοί μας είν' κι οι κουτσοκέφαλοι και δεν παρηγοριόνται.
Κόλτα μην κάμεις ξάμηνο, κόλτα μην κάμεις χρόνο
γιατί το ξάμηνο είν' πολύ κι ο χρόνος είν' ποτάμι,
κι εμείς θα περιμένουμε να ρθείτε όλ' αντάμα.

-Έλα, κυρά μ', απ' τα βουνά και πάρ' τα παλικάρια,
 πάρε τον αδερφούλη μου πολύ τον αναζητάω.
 Θα 'χω την πόρτα ανοιχτή και τη φωτιά 'ναμμένη,
 θα 'χω κι εγώ στον αδερφούλη μου τα ρούχα διπλωμένα,
 γιατί μου πάει ανάλλαγο και ματωκυλισμένο,

Βλάση μου.

21. -Απόψε τα ματάκια σου τρεις δίπλες να τα κάνεις,
 η μια να κ'τάει κατά τα βουνά κι η άλλη κατ' τους κάμπους,
 κι η τρίτη η καλύτερη στης εκκλησιάς την πόρτα -
 κοίτα κανίσκι σόρχεται απ' τον απάνω κόσμο.
 Αν είσαι δίπλα να σκωθείς κι αν είσ' ορθή να κάτσεις,
 και πάρτο στα χεράκια σου και μεσ' στην αγκαλιά σου,
 και πάρτο καταρώτατο και βαριοξέταξέ το.
 -Κανίσκι μ', ποιος σε τοίμασε, κανίσκι μ', ποιός σε στέλνει;
 Κι εγώ δεν έχω, η έρημη, παιδιά για να μου το τοιμάσει.
 Μου τόστειλαν τ' ανεψίδια μου και τα καλά μ' αγγόνια.
22. Τρία ποτάμια κίνησαν ούλα κατεβασμένα,
 φέρουν λιθάρια ριζιμιά, δέντρα ξερριζωμένα,
 φέρουν και μια γλυκομηλιά τα μήλα φορτωμένη.
 Κι ανάμεσα στους κλώνους της δυο αδέρφ' αγκαλιασμένα.
 -Κράτα με, αδερφούλη μου, μη λάχ' απολυθούμε,
 δε θε να ξανασμίξουμε, ποτέ να κουβεντιάσ' με.
23. Ανάθεμα που φύτευε χρυσή μηλιά στον 'Αδη.
 Δε φύτευε μια λείμονιά να λείμονιότ' ο Χάρος,
 να σας αφήνει να 'ρχεστε δυο τρεις φορές το χρόνο,
 σαν τη Λαμπρή, σαν του Χριστού, σαν τ'ς Αποκριές το βράδι,
 για να 'μαστ'όλοι μαζί, να φάμε και να πιούμε.
 Την άλλη μέρα το πρωί εμείς σας ξεκινάμε.
24. Ανάθεμα που φύτευε μηλιά στον κάτω κόσμο,
 δε φύτευε μια λείμονιά να λείμονιότ' ο Χάρος,
 για να τ'ζ αφήνει νά 'ρχονται δυο τρεις φορές το χρόνο,
 σαν του Χριστού, σαν τη Λαμπρή, σαν τ'ς Αποκριές το βράδι
 και τη Δευτέρα το πρωί ν-εμείς τους ξεκινάμε,
 τους δένουμε στα μαντιλάκια τους τρία καλά του κόσμου -
 τον ήλιο και τον άνεμο και το λαμπρό φεγγάρι,
 τον ήλιο για τους γεωργούς, τον άνεμο για τ'ς διαβάτες,
 και το φεγγάρι το λαμπρό για τους τζομπαναρέους,
 για να σκαρίζουν πρόβατα και να σκαρίζουν γίδια.
25. -Λεβέντη μ', καλωσόρισες, λεβέντη μ', καλώς ήρθες.
 Πες μας, λεβέντη μ', πως τα πέρασες εκεί στον κάτω κόσμο;
 -Καλύτερα να μην κατέβαινα εκεί στον κάτω κόσμο.
 Ν-εκεί βογγάν οι άρρωστοι, σκούζουν οι λαβωμένοι,
 ν-εκεί 'ν'οι νιοι ξαρμάτωτοι, κι οι νιες ξεστολισμένες,
 εκεί τ' ανύπαντρα παιδιά σα δέντρα γκρεμισμένα.
 Εκεί δεν είναι άνοιξη, δεν είναι καλοκαίρι,
 εκεί ο κούκος δεν λαλεί, τρυγώνα δεν το λέει,
 εκεί πίνουν τ' αγριοστάλαμα, της πέτρας το φαρμάκι.

26. Καλώς τ' αποκρισάτορα που πάει στον κάτω κόσμο.
 Όποια 'χει λόγια ναν τα ειπεί, και γράμμα ναν το δώσει,
 ποιος έχει νιο ξαρμάτωτο να στείλει τ' άρματά του,
 ποιος έχει και παράπονα στον κόρφο ναν τα βάλει,
 κι οποιά 'χει νια ξεστόλιστη να στείλει τ' άρματά της,
 γιατί τώρα μας χινοπόριασε, φαίνονται χειμωνιάτ' κα.
 Να στείλ'ν τα πανωφόρια τους και τα καλά ταγέρια.
 Δε μπορώ η δόλια ναν τα πω γιατί είμαι κουρασμένη.
 Μπιζέρισα και βαρέθηκα το Χάρο τραγουδώντα.
 Ν-όποιος δεν έχασε τ' αδέρφια του ν-εκείνος δε λυπάται,
 χάνουν τ' αδέρφια την κουβέντα της, χάνουν το γύρισμά της.
27. Να πω κι ένα για την ξαδέρφη μου τη φρεσκοπεθαμένη,
 μωρή Λενιώ.
 -Λενιώ μου να γένεις σύννεφο κι εγώ να γένω αντάρα,
 κι έλα, Λενιώ μ', να σμιζουμε, τα ντέρτια μας να πούμε,
 -Τα ντέρτια και τα βάσανα τα 'χουν οι πεθαμένοι
 που γιοματίζτε κουρνιαχτό και δειλινιάζ'τε χώμα,
 κι άμα διψάτε για νερό πίν'τε τον ιδρωτά σας,
 κι από της πέτρας τον καημό κι από τον ιδρωτά σας,
 σκουριάσανε τα δόντια σας και πέσαν τα μαλλιά σας.
 Πέφτουν τα κομποδάκτυλα, πέφτουν τα δακτυλίδια.
28. Σαν πον θα πας, περιστέρι μου, να χτίσεις τη φωλιά σου;
 Μην την ηφκιάσεις σε βουνό, θα την χαλάσ' το χιόνι.
 Μην την ηφκιάσεις σ' αμμονδιά, θα τη χαλάσ'ν τα φίδια.
 Να μην τη φκιάσεις σ' ακροθαλασσιά, θα στη χαλάσ' το κύμα.
29. -Τι να τον κάμω, μικρό μ', τον πόνο σου, σιαπού να τονε ρίξω;
 Να τονε ρίξω στα δίστρατα, τον παίρνουν οι διαβάτες,
 να τονε ρίξω στα κλαριά τον παίρνουν τα πονλάκια,
 να τον ρίξω στην καρδιά.
 -Να τονε φκιάσεις γκόλφι και σταυρί στον κόρφο σ'ναν τον βάλεις,
 ναν τονε βάλεις στην καρδιά, βαθιά στα φυλλοκάρδια σ'.
 να περπατείς να σε πονεί, να στέκεις να σε σφάζει,
 να γέρνεις στο προσκέφαλο ύπνος να μη σε παίρνει.
 Ρίξε, μαρούλα μ', τον πόνο σου, μάνα μ' στ' άλλα τα παιδιά σου.
30. Πουλάκι που 'χα στο κλουβί και τό ειχα ημερωμένο,
 το τάζα τη ζάχαρη, το πότιζα το μόσκο.
 Κι από το μόσκο τον πολύ κι από τη μυρωδιά του,
 μου σκανταλιστ'κε το κλουβί και μου 'φυγε τ' αηδόνι.
 Μάηδε σε δέντρο πήγε κι έκατσε, μάηδε σ' ελιάς κλωνάρι,
 παρά πήγε και έκατσε μεσ' στο νεκροταφείο.
31. Πάψτε, καλές μ', τα κλάματα, πάψτε τα μοιρολόγια,
 τώρα στο ηλιοβασίλεμα που βασιλεύ'ο ήλιος,
 γιατί ο Χάρος τρώει ψωμί κι η Χάρισσα δειπνάει.

Και συ, Λενιώ μου, τους κερνάς μ' ένα χρυσό ποτήρι.
 Τήρα, Λενιώ μου, να 'ρχεσαι.
 Λενιώ μ', σε περιμένουμε, σε θέλ' ο αδερφός σου.
 Τήρα μην κάνεις ξάμηνο, τήρα μη κάνεις χρόνο,
 γιατί το ξάμηνο είν' πολύ κι ο χρόνος είν' ποτάμι.
 -Ν-όταν θ' ανθίς'ο ξέρακας και βγάλει νιο βλαστάρι,
 κι όταν θ'ασπρίς'ο κόρακας και γένει περιστέρι,
 και θα στεριέψ' η θάλασσα και γέν'δημόσιος δρόμος,
 τότες θα πάρω αυτοκλήτο στο σπίτι μου για να 'ρθω.

32. -Κυρ-Γη, το τι να γίνηκε ν'αυτήνη η κοπέλα;
 Μάηδε στο σπίτι τ'ς φαίνεται, μάηδε στη γειτονιά σου, μωρή Λενιώ,
 μάηδε στα ξαδερφάκια σου πο 'χεις το γύρισμά σου.
 -Τι να σας πω, μωρέ κοπέλες μου, τι να σας μολογήσω;
 Κειο στα 'μπα ήταν ανοιχτό και στα 'βγα είναι κλεισμένο,
 κι αυτήνος από 'χει τα κλειδιά είναι ξενιτεμένος.
 Λενιώ μας θέλει κλάϊματα, θέλει και μοιρολόγια,
 γιατί είν' κορίτσ' ανύπαντρο και φρόνιμη κοπέλα.
 -Πες μου, Λενιώ μ', πως πέρασες ν-εκεί στον κάτω κόσμο;
 Αν ήβρες τη μανούλα σου και μένανε το Λία;
 -Τι να σας πω, μωρή ξαδέρφη μου, θα σας πικροκαρδίσω.
 Εκεί βρήκα τα φίδια πλεχταριά και τις οχιές κονβάρια,
 στα πόδια μας νυχτοβοσκάν, στα χέρια μας κοιμούνται,
 κι απάνω στο κεφάλι μας φκιάνουνε τη φωλιά τους.
 Δεν ήβρηκα σαν το σπιτάκι μου, σαν το γλυκαδερφό μου.

33. Πολλά καλά κάν'ο Θεός κι ένα καλό δεν κάνει -
 δεν έχει δρόμο η θάλασσα, σκάλα ο κάτω κόσμος,
 για ν'αραδιάζ'ν οι αδερφές, να κατεβαίν'ν οι μάνες,
 να ροβολάν οι χήρες παρانیες να έχουν τα πάνω κάτω,
 να 'χουνε στα χεράκια τους κανίστρα γεμισμένη,
 στον πάτω να 'χουν μύγδαλα, να 'χουνε μαντζουράνα,
 να 'χουν κλωνάρ' αμάραντο γι' αυτά τα παλικάρια,
 να 'χουνε και τα ρούχα τους γι' αυτούς τους λερωμένους,
 γι' αυτούς που είναι ξυπόλυτοι, που είναι ζαρκοπούλια,
 να 'χουν οι μάνες ζάχαρη κι οι αδερφές το μόσκο,
 να 'χουν για τους βαριάρρωστους και για τους θερισμένους,
 να 'χουνε για τ'ς αδικοθάνατους, γι' αδικοσκοτωμένους,
 π' αφήσαν το κορμάκι τους μεσ' στα βαθειά λαγγάδια.
 Καημό πο 'χουν οι αδερφές, καημό πο 'χουν οι μάνες,
 πο μένανε μες στα ρέματα, σ' αυτόν τον έρμο τόπο.
 Ν-εκεί τους τρώνε τ'άγρια θεριά και τ' άγρια πουλιά.
 -'Αγρια πουλιά, πουλιά πετούμενα, άγρια και ημερωμένα
 περνάτ' από τον τόπο μας κι απ' την κληματαριά μας,
 τι έχω δυο λόγια να σας πω και γράμμα να σας δώσω.
 Κι ένα πουλάκι ήμερο από τα λαγγαδάκια,
 ν-έχει λαλίτσα, Βλάση μου, Βλάση μ' σαν τη δική σου.

-Σώπα κυρά μου, και μην κλαίς και μη στενοχωριέσαι,
 ν-εγώ δεν τρω απ' το Βλασάκι σου, δεν τρω απ' το κορμί του.
 Δίχως λιβάνι και κερί, δίχως παπά και ψάλτη,
 δίχως την αρρεβώνα τους, δίχως μονό στεφάνι.
 Να 'μαν ν-η δόλια από μεριά, Βλάση μου, όταν πέφτεις,
 σαν το δοντράκι έπεξες, σα λεύκα ξερριζώθ'κες,
 γέμισ'ο κάμπος αίματα κι η λάκκα παλικάρι,
 κι αυτές οι κοντοπέρναρες απ' τα σγουρά μαλλιά σου.
 Κι αν βόγγιξες κι αν φώναξες κανέναν δεν ακούει -
 δεν είχες μανούλας γόνата και αδερφής αγκάλες.
 Πως τα βαστάν οι αδερφές, πως τα βαστάν οι μάνες.
 Οι μάνες μαραζώνουνε κι οι αδερφές παθιάζουν,
 γι' αυτό την κλαιν την ξενιτιά περσότερ' από τ' άλλα.
 Κι άλλες πολλές το πάθανε το χάλι το δικό σας, μωρή Λενιώ,
 'Άλλοι πεθαίνουν μεσ' στην ξενιτιά, κι άλλοι στα νοσοκομεία.

33α. Ένας ξένος κινδύνευε μεσ' στο νοσοκομείο.
 Πότε στην πόρτα κοίταζε, πότε στο παραθύρι,
 μην ξεκαμπίσει το παιδάκι του από τα μαύρα ξένα.
 Τα ξένα έχουν παράπονα, τα ξένα έχουν φαρμάκια -
 κλάψτε, καλές μ', να κλάψουμε τη μούρα ετούτ' τη μέρα,
 να μάσουμε τα δάκρυα, να σύρουμε ποτάμι.
 Και το ποτάμι να 'ν'μακρύ, να φτάν' στον κάτω κόσμο,
 να μας νιφτούν οι άνιφτοι, να πιουν οι διψασμένοι,
 να πάρ'ν τα φανταρόπουλα νερό μεσ' στα παγούρια.

Τι μοιρολόγια για να ειπώ να μοιάζει το κορμί σας;

34. Πέρα σε κείνο το βουνό το κορφανταριασμένο,
 στον πάτο βόσκον' πρόβατα και στην κορφή τα γίδια
 κι από την πίσω τη μεριά γ-είναι μια κρύα βρύση.
 Ν-εκεί πλένουν οι λυγρές και τρεις μπιρμπιλομάτες.
 Η μια πλένει τους άρρωστους κι η άλλη τους λαβωμένους
 κι η τρίτη η καλύτερη τους 'ματωκυλισμένους.
 Εκεί έχ'ν οι νιες το πλυσταριό και οι νέοι το κουρείο,
 κι εκεί 'ν' ο πλάτανος βαρύς με τον χοντρό τον ήσκιο,
 εκεί σταλίζ'ν οι πιστικοί, καλές μου, τα κοπάδια.
 Ν-εκεί 'ναι που πλέν'ν οι λυγρές τις βαρναρρωστημένες.

35. Εδώ σε τούτ'τη γειτονιά, μέσα σε τούτ' το σπίτι,
 εδώ ηταν βρύση με νερό κι ο δέντρος με τον ήσκιο.
 Τώρα η βρύση στέρεψε κι ο δέντρος ξερριζώθ'κε.
 Κι ας είν' καλά τ' αδέρφια σας και τα μικρά παιδιά σας.

36. -Γεια σου χαρά σ' ανατολή, γεια σου χαρά σου δύση,
 γεια και χαρά και σένα μαύρη γης κατά την ώρα που 'ναι.
 Γεια και χαρά και σε, μανούλα μου, στα μάτια και στα φρύδια,
 γεια και χαρά στα μάτια σου κι ας τα εχ'ς ασφαλισμένα.

-Σαν τι καλό, παιδί μου, ζήλεψες και μού ειπες καλημέρα;
Κι εγώ κείτομαι στον κουρνιαχτό και γεύομαι το σκότος
και πίνω τὰ αγριοστάλαγμα, της πέτρας το φαρμάκι.

...-Πες μου, μωρή μανούλα μου, πως πορεύτης ν-αυτού κάτω;
Αν ήβρες τα παιδάκια σου να γλυκοκουβεντάσεις,
κι από 'χω τόσα χρόνια, η έρημη, που ψάχνω για να τὰ 'βρω.
Να σε ρωτήσω να μου πεις γι' αυτόν τον κάτω κόσμο;
Αν είναι δρόμ' αμαξωτοί κι αν είναι καφενεύα,
κι αν είναι κεντροσηλιακά να βγαίν'νε οι ψιλονιές,
κι αν έχει δρόμοι αμαξωτοί να βγαίνουν παντωνάδα;
-Το τι να λές, κοπέλα μου, το τι σε βάν'ο νους σου.
Εδώ συνδυό δεν κάθονται....*

* Σ' αυτό το σημείο τελείωσε η κάσέτα και η μοιρολογίτρα δεν συνέχισε το μοιρολόγημα.

B.

37. Πολλά καλά που κάν'ς, κυρ Γιε μ', κι ένα καλό δεν κάνεις, Χριστούλη μου,
 δε στέλν'ς στράτα στη θάλασσα, σκάλα στον κάτω κόσμο,
 να κατεβαίν'ν οι αδερφές, να ροβολάν οι μάνες,
 και να μ' αλλάζουν τ'ς άρρωστους, τους βαριολαβωμένους,
 και να τ'ς αλλάζουν τις πληγές που μού είναι ματωμένες.
 Κι εδώ βογγάν οι άρρωστοι και σκούζ'ν οι σκοτωμένοι.
 Άλλοι βογγάνε γι αδερφές κι άλλοι σκούζ'νε για μάνα.
 Κι άλλοι σκούζουν για ορφανά κι άλλοι για κλεισμένα σπίτια.
 Ν-ούλ'οι καημοί καημό' χουνε κι όλοι καημό βαστάνε,
 κι ο σκοτωμός κι η ξενιτιά παρηγοριά δεν έχουν,
 γιομίζ' ο τόπος αίματα, κι ο δρόμος σγουρά μαλλάκια.
38. - Ν-εδώ σε τούτ'την εκκλησιά, σε τούτ'το μοναστήρι,
 ποιος νά ειν' ο κλειδοκράτορας, ποιος νά ειν'ο κληρονόμος,
 να μου χαρίσει τα κλειδιά, κλειδιά του παραδείσου,
 ν' ανοίξω τον καράδεισο, να ιδώ τον κάτω κόσμο,
 να ιδώ το πως πορεύοντ'οι άρρωστοι και πως οι σκοτωμένοι,
 να ιδούν οι νιοι τα νιάτα τους κι οι νιες τη λεβεντιά τους.
 -Σαν τι να λες μανούλα μου, σαν τι σε βάν'ο νους σου,
 κι εδώ το λένε μαύρη γης κι αραχνιασμένο χώμα,
 που τρώει τα νιάτα τα καλά, τα λυγερά κορμιά τους,
 που τρώει τους νιους και χαίρεται, τις νιες και καμαρώνει,
 που τρώει τ' ανύπαντρα παιδιά, παιδιά της αρρεβώνας,
 και παν και κακοθάνατα και ματωκυλισμένα,
 γιομίζ'ο τόπος αίματα κι ο δρόμος παλικάρια.
 Πως το βαστάν γι-οι αδερφές, πως νταγιαντάν' οι μάνες
 και πως το καταδέχονται καλών αντρών γυναίκες,
 πως νταγιαντάς και σύ, μανούλα μου, με δυο κάρα λεβέντες.
 -Με το στανιό βαστάν οι αδερφές, με το στανιό κι οι μάνες.
 Ματάκια που δε φαίνονται λήγουρα λησμονιούνται,
 αλησμονάει η γειτονιά κι αλησμονάει η ρούγα,
 μανούλα σ'πόχει τον καημό και σκούζει και φωνάζει.
39. -Παιδάκια μ'έρχετ'ο Χριστός κι έρχεται Αι-Βασίλης
 και θέλουν μανούλες τα παιδιά κι οι αδερφές τ' αδέρφια,
 θέλουν κι οι μαυρογύναικες, άιντε να τους καλούς τους άντρες.
 -Κι αν καρτερείς δεν έρχομαι, παντέχεις δεν πηδάω,
 στα 'μπα το βρίσκω ανοιχτό και στα 'βγα κλειδωμένο
 με σιδερένιες κλειδωνιές, με μαρμαρένιες πόρτες
 κι εκείνος πόχει τα κλειδιά πάει να κυνηγήσει,
 πάει στους κάμπους για γεωργούς, στα πλάια για τζομπάνους,
 περάει κι από τα μαγαζιά κι από τα καφενεία
 και παίρνει νιους απ'τα μαλλιά και γέρους απ' τα γένεια,
 περνάει κι από τις κλινικές κι απ' τα νοσοκομεία,
 περνάει κι από τις κλινικές και μ' παίρν' τ' αστενοφόρο.

40. Ένας ιταής κινδύνευε μεσ' στο νοσοκομείο,
κι όλο την πόρτα τήραε κι όλο το παραθύρι,
και οι γιατροί τον ρώταγαν, και οι γιατροί τον λένε:
-Τι έχεις, ξένε μ', και βογγάς και βγάνεις τα μαλλιά σου;
-Στείλτε να ρθει ημανούλα μου, να μόρθ' η χωριανή μου.
Κι όσο να φτάσ' ημανρομάνα του, πεθαίν' ο ξενιτ'μένος.
41. Θέλτε, δεντρά μ', ανθίσετε, θέλτε και μαραθείτε,
εγώ στον ήσκιο σας δε ματακάθομαι και μήτε στη δροσιά σας.
Ποτέ δε ματακρεμώ το σακκάκι μου, δεντράκια μ', στους βλαστούς σας.
-Τι να σας πω, παιδάκια μου, τι να σας πω-
ήθελα να 'μαι σ' ερημιά, σ' ένα βαθύ λαγγάδι,
και να το σκούζω, ημανούλα σας, δυνατά και ναν πονώ μεγάλα,
και να φωνάζω Περικλή και να το σκούζω Τέλια*,
για να τ' ακούνε τα πουλιά να 'ρχονται να στο λένε.
42. Κάτω στου Χάρου τα νερά, στου Χάροντα τις βρύσες,
οκεί 'ναι χίλιες λυγερές και μύρια παλικάρια,
μοιριολογάν' οι λυγεράν και κλαιν τα παλικάρια.
-Τι νά ήταν το τραγούδι τσι και το βαρύ τα κλάμα;
-Καλότ'χοι που ναι, μανούλα μου, στο ντουινιά και στον απάνω κόσμο,
χαίροντ' οι νιοι τα νιάτα τσι, παιδιά τη λεβεντιά τσι,
χαίρονται παιδάκι' ανύπαντρα στεφάνι κι αρρεβώνα.
43. Αχ, σου παραγγέλω μαύρη γης κι αραχνιασμένο χώμα,
αφνούς τους νιους που σου 'στείλα να μη μου τους χαλάσεις,
βάλτες να φαν, βάλτες να πιουν, ωχ παιδάκια μου, βάλτα να τραγουδήσουν
γιατί 'ν' ανύπαντρα παιδιά, παιδιά της αρρεβώνας,
δεν πρόψαν τα παιδάκια μου στεφάνι να μου βάλουν
και μ'πάνε κακοθάνατα κι αδικοσκοτωμένα.
44. -Παιδάκι μ', μην πικραίνεσαι και μη στενοχωριέστε,
κι αυτού 'ναι χίλιες λυγερές και μύρια παλικάρια,
κι αυτού 'ναι η γιάτρισσα η καλή, καλή και προκομένη,
κι αυτού 'ναι γάμος και χαρές να μπαίν'τε να χορευ'τε.
-Σαν τι να λες, μαύρη μανούλα μου, σαν τι να βάν'ο νους σου,
κι οδώ συδνό, μάνα μ', δεν κάθονται και τρεις δεν κουβεντιάζουν,
κι οδώ στ'ς εννιά**, μάνα μ', μαυρίζομε, στ'ς σαράντα αραχνιάζ'με,
κι απ' τις σαράντα και σιακέι*** χωρίζομε στη μέση, ωχ μεσούλα μου,
και πάει χώρια το κορμί και χώρια το κεφάλι,
και πέφτουν τα σγουρά μαλλιά, βγαίνουν τα μαύρα μάτια, ματάκια μου,
κι όποια 'ν' μανούλα ας χλίβεται, οι αδελφές λυπάνται****
κι όποια 'χασε τον άντρα της ποτέ να μη λαρώνει.

* Περικλής και Τέλιας είναι οι δύο γιοι που έχασε (και εδώ μοιρολογεί) η κ. Ειρήνη Τριάντη.

**Στην κουβεντιαστή επανάληψη του κειμένου γίνονται οι διορθώσεις-παραλλαγές στις τρεις μαυρίζουνε

*** κι ύστερα

**** ποτέ να μη λαρώνει.

45. -Κλάψε με, μανούλα μ', κλάψε με τη νύχτα με φεγγάρι,
ν-όσο να βγουν τα λάφια στις βοσκιές κι οι πέρδικες στους κάμπους.
Και μια λαφίνα, μανούλα μου, ταπεινιά δε θελ'να πάει με τ' άλλα,
κι όλο τ' απόσκια, μάννα μ', περπατεί και τα ξερβά διαβαίνει, παιδάκι μου,
κι οπ'έβρεις γάργαρο νερό θελώνεις και δεν πίνεις, δακράκια μου*.
46. -Σήκω, παιδί μ', να φύβγουμε στο σπίτι μας να πάμε, γαμπρούλη μου,
Γιατ' έρχεται, παιδιά μου, του Χριστού, κι έρχονται των Φωτώνε**.
-Με τι ποδάρια να σκωθώ, με τι κορμί να κάτσω -
δεν έχω ματάκια να σε ιδώ, χέρια να σ' αγκαλιάσω,
τα τρώει η γη και χαίρεται, η γης και καμαρώνει.
47. -Με γέλαϊσεν μια χαραυγή τ'άστρι και το φεγγάρι,
και βγήκα νύχτα σταϊ βουνά, νύχτα στα κορφοβούνια.
Και βγήκα νύχτα στα βουνά, κι αγνάντεψα τους κάμπους.
Βλέπω το Χάρο να 'ρχεται καβάλα στ' άλογό του,
μαύρος είναι ν-ο έρημος, μαύρο και τ' άλογό του.
Παίρνει τους ριους απ' τα μαλλιά, τους γέρους απ' τα χέρια,
παίρνει και τα μικρά παιδιά ανάμεσα στη σέλλα.
Παρακαλούνε τα παιδιά και λεν τα παλικάρια:
-Πέρα μας, Χάρ', απ' τα χωριά, πέρα μας από πολιτείες.
-Δεν σας περνά από χωριά, μήτ' από πολιτείες,
γιατί θα σας πάρ'ν οι αδερφές, θα σας αρπάξ'νε οι μάνες.
48. Ποιος έχει γλήγορ' άλογο κι είν' άξιο παλικάρι
να πάει να πει της μάνας μου, της δόλιας αδερφής μου
το πως εγώ σκοτώθηκα και είμαι σκοτωμένος.
Κάμω την πέτρα πεθερά, τη μαύρη γης γυνάλκα
κι αυτά τα λιανοχάλικα κουνιάδα - συγγενάδια.
49. Πέρα σε κείνο το βουνό, το κορφανταριασμένο,
ποχ' ανταρούλα στην κορφή και καταχνιά στον πάτο,
στον πάτο βόσκουν πρόβατα και στην κορφή τα γίδια,
στην αποπίσω τη μεριά είναι μια κρύα βρύση,
μαζώνονται οι πιστικοί κι όλα τα παλικάρια.
Εκεί στένουν το μπαρμπεριό και στένουν το τραγούδι.
-Τι νά ήταν το τραγούδι τους, τι νά ήταν ο νηχός τους;
-Καλότ'χοι που 'ναι στο ντουνιά και στον απάνω κόσμο,
γλεντάν οι νιοι τα νιάτα τους κι οι νιες τη λεβεντιά τους,
γλεντάν τ' ανύπαντρα παιδιά στεφάνι κι αρρεβώνα.

* Μετά το μοιρολόγι η κ. Τριάντη συνεχίζει κουβεντιστά αποτεινόμενη σε μένα:
«Αυτός θα 'ναι ο Περικλάκις μου, γαμπρούλη μου, ωχ παιδί μου, ωχ τρυγόνα μου».

Η κ. Τριάντη μοιρολογούσε ολόκληρη ώρα στο νεκροταφείο και η κ. Ειρήνη Κόκαλη από τον Παπαδάτο Ξηρομέρου έσκυψε, έπιασε τη γριά από την αμασχάλη και της είπε: «Σήκω, τώρα». Και τότε η γριά είπε το τελευταίο της μοιρολόγι: «Σήκω, παιδί μ', να φύβγουμε»

** και μούρχεται Αϊ-Βασίλης.

50. Μηδὰ τη βέρα έχασες, μηδὰ το δαχτυλίδι,
μηδὰ τ' ασημομάχαιρο να στείλεις να το πάρει.
Χάνεις τη νύφ' απ' το χορό, γαμπρό απ' το μπαρμπέρι.
Κλάψε, μάνα μ', μη ντρέπεσαι και μάτια μη λυπάσαι,
προτού βαρέσ'ο θυμιατός και ψάλλουν οι παπάδες,
προτού τον παραλάβουνε τέσσερα παλικάρια.
51. -Τοίμασε την ώρα, τοίμασε, κι ο ξένος θέλ' να φύγει.
-Έχετε γεια ψηλά βουνά κι εσείς ψηλές ραχούλες,
κι αφήνω γεια στη γειτονιά, σε ούλο μου το σόι,
κι εγώ θα πάω στ'ν αλησμονιά, θα πάω στον κάτω κόσμο.
Φεύγω κι από το σπίτι μου κι από τη φαμελιά μου
τι έχω στράτα μακρινή κι αγύριστο ταξίδι,
κι εγώ θα πάω στ'ν αλησμονιά π' αλησμονιούντ'ο κόσμος,
αλησμονούν οι μάνες τα παιδιά κι οι αδερφές τ' αδέρφια.
Λόγος είναι να λέγεται πως αλησμονούν οι μάνες,
όσα χρονάκια κι αν διαβούν οι μάνες δε 'στοχνάνε.
-Αϊντε, χρυσέ μου, στο καλό και στην καλή την ώρα.
Αν έβρεις νιους χαιρέτα τους και νιες κουβέντιασέ τις,
κι αν βρεις παιδιά ανύπαντρα σκύψε και φίλησέ τα.
52. Καλός αποκρισάτορας θα πάει στον κάτω κόσμο.
Κι όποια 'χει λόγια ναν τα πει και να τον παραγγείλει,*
όποια 'χει ρούχα έτοιμα, κουστούμια σιδερωμένα,
ν' αλλάζουν οι ανάλλαγοι κι οι αδικοσκοτωμένοι,
ν' αλλάξ'ν τ' ανύπαντρα παιδιά, παιδιά της αρρεβώνας,
γιατί τώρα το καλεί καιρός και το καλεί ο μέρος,
θέλουν οι νιες να παν στην εκκλησιά κι οι νέοι στο σεριάκι,
θέλουν τ' ανύπαντρα παιδιά τις βόλτες για να κόβουν.
53. 'Οξω σελλώνουν τ' άλογο, όξω το καλιγώνουν,
βάνουν τα πέταλα χρυσά και τα καρφιά 'σημένια.
-Τήρα μη σε γελάσουνε και το καρβαλικάψεις.
'Οποιος το καρβαλικάψε πίσω δε ματαγύρ'σε.
Στά 'μπα το βρίσκουν ανοιχτό και στά 'βγα κλειδωμένο,
με σιδερένιες κλειδωνιές, με μαρμαρένιες πόρτες,
κι εκείνος πόχει τα κλειδιά
παίρνει τα ζαγαράκια του και πάει να κυνηγήσει,
πααίν' στους κάμπους για γεωργούς, στα πλάτα για τζομπάνους,
πααίν' και στα προσηλιακά για καλονοικοκύρ'δες,
πααίν' από τα μαγαζιά κι από τα καφενεia,
παίρνει τους νιους απ' τα μαλλιά, τους γέρους απ' τα γένεια,
περνάει κι από τις κλινικές κι απ' τους αστενοφόρους,
περνά 'π' την παιδομάζωξη** και παίρν' τα δασκαλούδια.

* Διορθώνει: «και γράμμα ναν τα στείλει».

** Ειρ. Τριάντη: παιδομάζωξη ή σχολεία;

54. Μικρά παιδιά ξυπνήσετε και νιοι αρματωθείτε,
και κάν' ο Χάρος μια χαρά, παντρεύει τον υγιό του.
Καλεί τους νιους για το χορό, τιν νιες για το τραγούδι,
καλεί και τους μεσόκοπους να σφάζουν και να γδέρνουν,
καλεί τ' ανύπαντρα παιδιά σκαριά της για να πάνε,
καλεί τα δασκαλόπαιδα να ρίξ'ν τα ζαχαράτα.
Μικρά παιδιά ξυπνήσετε κι οι νιοι αρματωθείτε,
και σεις παιδιά μ' ανύπαντρα ξουρστείτε, κουρευτείτε.
55. Πολλά καλά που κάν'τς, κυρ γιε μ', κι ένα καλό δεν κάνεις,
δε στρώνεις στράτα στη θάλασσα, σκάλα στον κάτω κόσμο,
να κατεβαίν'ν οι αδερφές, να ροβολάν οι μάνες,
να ροβολάν κι οι χήρες οι παρανιές με τ'ς αλλαξιές στα χέρια*
ν' αλλάζ'νε τους βαριάρρωστους, τους βαριοπληγωμένους,
και να τους πλένουν τις πληγές που είναι λαβωμένοι.
Οι μάνες να 'χ'ν τη ζάχαρη κι οι αδερφές το μέλι,
και να 'χ'ν και τον αμάραντο να μην τ'ς μαραίν' ο Χάρος,
να μη μαραίνουντ' οι ξανθιές κι αυτές οι μαυρομάτες,
να μη χαλάν τα νιάτα τους, τα λυγερά κορμιά τους,
να μην πέφτουν τα μαλλάκια τους με τα μονά στεφάνια.
56. Σου παραγγέλω μαύρη γης κι αραχνιασμένο χώμα,
αυτούς τους νιούς που σου στείλα να μην τους φάει το χώμα.
Βάλτους να φαν, βάλτους να πιουν, βάλτους να τραγουδήσουν.
57. Όλα τ' αμπέλια γύρισα κι όλα τα περιβόλια,
για να 'βρω μήλο γι' άρρωστο, κυδώνι για λεχώνα,
να 'βρω και μοσκοστάφυλο γι' αδικοσκοτωμένους,
να βρέξ'ν το στοματάκι τους, να βρέξουν τη γλωσσούλα τ'ς.
58. Όλα τ' αμπέλια γύρισα κι όλα τα περιβόλια
για να 'βρω μήλο γι' άρρωστη, κυδώνι για λεχώνα,
να βρω και μοσκοστάφυλλο γι' αδικοσκοτωμένους.
59. -Τι έχεις, μνήμα μ', και βογγάς, τ' έχεις κι αναστενάζεις;
Μην είν' το χώμα σου βαρύ κι η πέτρα σου μεγάλη;
-Δεν είν' το χώμα μου βαρύ, μητ'η πετρά μεγάλη,
μόνο συνήγισα για το ντουινιά, για τον απάνω κόσμο:
Δεν πρόφτασα για να χαρώ, ντουινιά για να γλεντήσω.
60. Πήγαινε, ξένε μ', στο καλό σ' και στην καλή την ώρα.
Τήρα μην κάνεις ξάμηνο, τήρα μην κάνεις χρόνο,
γιατί το ξάμηνο είν' πολύ κι ο χρόνος είν' ποτάμι.
Κι αν έβρεις νιους χαιρέτα τους και νιες κουβέντιασέ τους,
κι αν έβρ'ς ανύπαντρα παιδιά, σκύψε και φίλησέ τα.
61. Μη με σκεπάζεις, ουρανέ, μη με σκεπάζεις, χώμα,
τι 'μαι παιδί ανύπαντρο, παιδί της αρρεβώνας,
δεν πρόφτασα για να χαρώ ντουινιά κι απάνω κόσμο,
δε χάρηκα τα νιάτα μου, στεφάνι κι αρρεβώνα.

* «με τ'ς κανίστρες στα κεφάλια»

Η μητέρα λέει στην κόρη: «Μια βολά το χόρευες, κοπελίτσα μ', αυτό το τραγούδι»
«Το χόρευα, μάνα,» απάντησε η κ. Ανθούλα.

62. Χαρείτε, νιοι, χαρείτε, νιες, γιατί ο καιρός διαβαίνει,
γιατ' όποιος μπει στη μαύρη γη ποτέ δε ματαβαίνει.

63. Καλώς ήρθαν τα σύννεφα και φέραν τον αέρα,*
και φέραν τον (την) ...από τον Κάτω κόσμο...
Για διάβα κάτσε στην κορφή λίγο να ξαποστάσεις**
'Ηρθαν οι μάνες για να ιδούν κι οι αδερφές να μάθουν.
-Για πες μας
αν έχ' ο Χάρος γνωριμιά κι αν έχει σμιξοσύνη,
το πως περνούν οι άρρωστοι κι αυτοί οι σκοτωμένοι,
αν έχ'ν οι νιοι τα νιάτα τους κι οι νιές την εμορφιά τους.

Γριά: και λέει αυτός τότενες:

-Σαν τι να λες, μωρ' μάνα μου, σαν τι σας βάν'ο νους σας,
εμείς στις τρεις μαυρίζουμε, στ'ς σαράντα αραχνιάζ'με
κι απ' τις σαράντα και σιακεί χωρίζουμε στη μέση
και πάει χώρια το κορμί και χώρια το κεφάλι,
πέφτουν και τα σγουρά μαλλιά τριγύρω στο λαιμό μου.

64. Να 'χα μια πέτρα για καρδιά και μια φωνή καμπάνα.

65. Καλώς ήρθαν τα σύννεφα και φέραν τον αέρα,
και φέραν το στύλο του σπιτιού, πατέρα των παιδιώνε.
-Για διάβα κάτσε στην κορφή, ξάπλωσε στο κρεβάτι***,
για να ησκιώσ'το σπίτι σου, ησκιώσ' η φαμελιά σου,
ξάπλωσε στο κρεβάτι σου λίγο να ξαποστάσεις
και κάτσε και μολόγα μας γι' αυτόν τον κάτω κόσμο,
αν έχ' ο Χάρος γνωριμιά κι αν έχει σμιξοσύνη.
'Ηρθαν μανούλες για να ιδούν κι οι αδερφές να μάθουν,
ήρθαν και χήρες παρανιές να πάρουν την αλήθεια.
Πες μας, αν έχ'ν οι νιοι τα νιάτα τους κι οι νιες τη λεβεντιά τους,
αν έχ' ο Χάρος μαγαζιά κι αν έχει καφενεία,
κι αν έχει κάμπους για γεωργούς και πλάϊα για τζομπάνους,
κι αν έχ' εκεί προσηλιακά και καλονοικοκυράδες,
κι αν έχ', ο έρμος, κλινικές κι αν έχ' νοσοκομεία,
αν έχ', ο έρμος, και γιατρούς, αν έχ' και νοσοκόμες,
για να γιαιτρεύ'ν τους άρρωστους, τους βαρικοσκοτωμένους.

«Κκι τότε το παίρν' η άλλη μοιρολογίστρα», προσθέτει η γριά:

-Σαν τι να λες μανούλα μου, σαν τι να βάν'ο νους σου,
κι εκεί τη λένε μαύρη γης κι αραχνιασμένο χώμα,
εκεί τ'ς εννιά μαυρίζουμε, τ'ς σαράντα αραχνιάζ'με,
κι απ' τις σαράντα και σιακεί χωρίζουμε στη μέση,
και πάει χώρια το κορμί και χώρια το κεφάλι,
και πέφτουν τα σγουρά μαλλιά, βγαίνουν τα μαύρα μάτια,
και πέφτουν τα κομποδάχτυλα, χάνουν τα δαχτυλίδια.

* Το μοιρολόγι «τραγουδιέται» συνήθως στα 9μερα. «Τραγουδήθηκε» όμως και σε κηδεία.

** Η γριά διορθώνει: «λίγο να ξανασάνεις».

*** «ξάπλωσε στη γωνιά σου» -διορθώνει η γριά το μοιρολόγι της κόρης της.

66. Ένας νταής ροβόλαγε από ψηλή ραχούλα,
είχε το φέσι του στραβά και τα μαλλιά σιασμένα,
κι έστριβε το μουστάκι του και ψιλοτραγουδούσε.
Κι ο Χάρος τον καρτέραγε σ' ένα στενό σοκάκι.
-Γεια σου, χαρά σου, Χάροντα. -Καλώς τον το λεβέντη.
Λεβέντη μ', που θεν έρχεσαι, λεβέντη μ', που πηγαίνεις;
-Από τη μάντρα μ' έρχομαι, στο σπίτι μου πηγαίνω.
Πάω να πάρω το ψωμί και πίσω να γυρίσω.
-Λεβέντη μ', μ' έστειλε ο θεός να πάρω την ψυχή σου.
-Χωρίς ανάγκη κι αρρωστιά ψυχή δεν παραδίνω.
Μον' έβγα να παλέψουμε σε μαρμαρένιο αλώνι.
Εκεί που βγήκαν και πιαστήκανε -όχι,
Εκεί που βγήκαν και παλεύανε και τρέμει ο ήλιος να βασιλέψει
(έτρεμε να κάτσει, από το πρωί ως το βράδι χαραπολέμαγε ο νιος)*
ακούν το νιο που βόγγηξε και βαριαναστενάζει.
-Άσε με, Χάρε μ', άσε με, παρακαλώ να ζήσω,
έχω τα πρόβατα άκουρα και το τυρί στο ζύγι,
έχω γυναίκα παρτανιά και χήρα δεν της πρόπει,
έχω παιδί παραμικρό κι αρφάνεια δεν του μοιάζει.
-Τα πρόβατα κουρεύονται και το τυρί ζυγιέται,
και τ' αρφανό πορεύεται κι η χήρα κυβερνιέται.**
67. Πέρα σε κέινο το βουνό το κορφανταριασμένο,
πόχ' ανταρούλα στην κορφή και καταχνιά στον πάτο,
στον πάτο βόσκουν πρόβατα και στην κορφή τα γίδια,
στην αποπίσω τη μεριά είναι μια κρύα βρύση,
μαζώνονται οι πιστικοί κι όλα τα παλικάρια.
Εκεί στένουν το βαλντεριό και στένουν το τραγούδι.
-Χριστέ μ', τι νά 'ναι ο νηχός, τι να 'ναι το τραγούδι;
-Καλότ'χοι που 'ναι στο ντουινιά και στον απάνω κόσμο.
Γλεντάν οι νιοι τα νιάτα τους κι οι νιες τη λεβεντιά τους,
γλεντάν τ' ανύπαντρα παιδιά στεφάνι κι αρρεβώνα.
Γυρίζει και λέει:
-Τα νιάτα χώμα γίνονται κι η λεβεντιά χορτάρι
κι αυτά τα κατσαρά μαλλιά*** πράσινα λουλουδάκια,
κι αυτά τα μαύρα μάτια τους μπουμπούκια τριαντάφ'λα.****
68. Όλοι καημοί καημό 'χουνε κι όλοι καημοί βαστάνε,
σαν τον καημό του αδερφού άλλος καημός δεν είναι.

* αφήνω και το διόρθωμα και τον σχολιασμό της κ. Τριάντη.

** «Το λέμε μοιρολόι αυτό» σχολιάζει.

*** Διορθώνει η μάνα: «και τα σγουρά σου τα μαλλιά»...

**** Ρωτώ: «μπουμπούκια τριαντάφ'λα» τα λένε και άλλες μοιρολογίστρες;.

-Η γριά απάντησε: Δεν ξέρω, εγώ τα είπα.

69. Είχα και μια γλυκομηλιά στα μήλα φορτωμένη,
θιαμένομαι, λογίζομαι το που να τη φυτέψω.
Ναν τη φυτέψω στο βοννό, θα την ξεράν' ο πάγος.
Ναν τη φυτέψω στ'ν αμμουδιά, θα τη βαρεί το κύμα.
Θιαμένομαι, λογίζομαι το που να τη φυτέψω
και πήγα και τη φύτεψα μεσ' στο νεκροταφείο,
να βγαίν' οι νιοι να κάθονται κι οι νιες να κόβουν μήλα,
νά 'χουν τον ήσκιο τον παχύ, τον καθαρό αέρα.

Σημ.: Αναφέρω το βιβλίο με τα περισσότερα ως σήμερα δημοσιευμένα (είκοσι εννιά) μοιρολόγια από ολόκληρη την περιοχή Ξηρομέρου. -Αλεξάνδρου Τ. Σάββα. Ξηρομερίτικα δημοτικά τραγούδια. Ανθολογία. Αθήνα 1986, σ. 88-95.

